

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaal- ja haridusteaduskond

Ühiskonnateaduste instituut

Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika

Sirle Võsu

**Lapse ärakuulamine: kasutatavad praktikad
tsiviilkohtumenetluses**

Magistritöö

Juhendaja: PhD Judit Strömpl

Tartu 2015

Käesolevaga kinnitan, et olen koostanud magistritöö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, olulised seisukohad, kirjandusallikad ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Sirle Võsu

29. mai 2015

Abstract

Estonian Code of Civil Procedure contains a general regulation of hearing a child, but there is no common methodology for doing it. Therefore, it is important to figure out, how the children should be heard, which methods used and what kind of information should be given to children during the hearing.

The purpose of the Master's thesis is to give an analytical overview of practices in civil proceedings about hearing children in court. The research is looking for answers to the following questions: on which the judges base their practice while hearing children at court; how the children are being heard; which methods are used and to what extent the judges use guidance materials for hearing children in court.

The theoretical part of the thesis gives an overview of base documentation, which defines the rights of a child and how these are being ensured. Also, the procedure of hearing a child and on which should be based the questioning of children is being focused on.

Judges that hear children were interviewed in order to conduct the research. Half structured interviews were used and additionally non-intrusive monitoring was conducted.

The research concluded that hearing a child was important during court proceedings, especially when the case was about limiting parental rights or arranging access rights. There are still judges that do not find it necessary to hear younger children as the law does not oblige to hear those under 10 years. However, there are also those judges that decide on hearing a child case by case, while considering child protection services evaluation about the child's level of development and whether the child is able to present his or her opinion.

The children are preferred to be heard in a familiar and secure environment and without third parties.

The research pointed out that no special methodology or guidance materials are being used for interviewing children. Some judges were familiar with the manual for interviewing children, but emphasized that the most important is to achieve a contact with the child and informal conversation.

Also, more in-depth training about hearing children is not considered necessary. One of the reasons for this that was pointed out, was that they've been able to achieve contact with each child and nothing has happened that would question the communication skills. Also the opinion was that the experiences and undertaken training were already enough to do their job well.

The necessity of hearing a child is being associated with the possibility to base the decision on the child's best interest. However, it turned out that there is no common understanding of what is the best interest of a child. Some judges prefer to defend a child against stressful hearing because it is difficult for them. Hearing a child can burden them and their sayings cannot always influence the decision. *Keywords: child, hearing, civil proceedings.*

TÖÖS KASUTATAVAD MÕISTED

Tsiviilkohtumenetlus - Tsiviilkohtumenetluses on menetlus, kus vaadatakse läbi eraõigussuhtest tulenev kohtuasi ehk tsiviilasi. Kohus menetleb tsiviilasja isiku pöördumisel kohtusse seaduses sätestatud korras oma või teise isiku eeldatava ja seadusega kaitstud õiguse või huvi kaitseks. Õigusemõistmisel tsiviilasjades on pooled ja muud isikud seaduse ja kohtu ees võrdsed (Tsiviilkohtumenetluse seadustik -TsMS RT I, 19.03.2015, 26);

Hagita menetlus- menetluses ei esitata hagi, vaid avaldus ja kohus saab ise tõendeid koguda. Menetlusosaliseks ei ole mitte hageja ja kostja, vaid avaldaja ja asjast puudutatud isikud. Hagita asjad on näiteks eestkoste määramine, alaealise nimel tehingu tegemine, perekonnaasjad: lapsega suhtlemiskorra määramine, vanema hooldusõiguse küsimused, lapsendamine (TsMS § 475);

Asjast puudutatud isik- hagita menetluses avaldaja ja muud asjast puudutatud isikud (nt lapsevanem, laps, eestkostetasutus, valla-või linnavalitsus) (TsMS § 198 lõiked 1 ja 2);

Tsiviilkohtumenetlusteovõime- isiku võime oma tegudega kohtus teostada tsiviilmenetlusõigusi ja täita tsiviilmenetluskohustusi. Vähemalt viieteistaastane alaealine võib menetluses osaleda kõrvuti seadusliku esindajaga (TsMS § 202 lõiked 1 ja 2);

Laps - alla 18 aasta vanune isik (Lastekaitse seadus RT I, 13.12.2013, 12);

Intervjueerimine- selle töö kontekstis tähendab üldist intervjuusituatsiooni, lapse ärakuulamist kui ka lapse otsest küsitlemist.

SISUKORD

TÖÖS KASUTATAVAD MÕISTED	4
SISSEJUHATUS.....	6
TEOREETILISED LÄHTEKOHAD	8
1. Lapse õigused kui osa inimõigustest.....	8
1.1 Lapse õigus oma arvamust avaldada.....	10
1.2 Lapse arvamusega arvestamine	12
2. Lapse kaasamine kohtumenetlusse.....	14
2.1 Lapse ärakuulamine kohtus.....	16
2.2 Lapse ärakuulamisel saadud informatsiooni avalikustamine.....	19
3. Juhised lapse küsitlemiseks	20
3.1 Küsimuste tüübid.....	26
3.2 Kuulamine	28
3.3 Mitteverbaalne suhtlemine	29
3.4 Lapsesõbralik õigusemõistmine - suunised	30
4. Probleemipüstitus, eesmärk ja uurimisküsimused	33
METODOLOOGIA	35
5. Uurimismeetodi valik ja põhjendus.....	35
5.1 Andmekogumise metoodika.....	36
5.2 Valim ja uurimuse käik.....	38
5.3 Andmeanalüüsi meetod.....	38
5.4 Uurimuse eetiline aspekt.....	41
UURIMISTULEMUSTE ESITAMINE JA ANALÜÜSI ARUTELU	42
KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED	75
KASUTATUD KIRJANDUS	78
LISA 1	84

SISSEJUHATUS

Ühiskond oma pidevas arengus esitab väljakutseid ka oma kodanikele, kes peavad toime tulema ja kohanema kiiresti muutuvast elukorralduses, kus üha rohkem toiminguid on õiguslikult reguleeritud. Demokraatliku riigi tunnuseks on kõikide ühiskonna liikmete osalemise tagamine neid puudutavates küsimustes. Aja jooksul on inimesed saanud aina teadlikumaks oma õigustest ning üha enam satuvad õigussüsteemi ka lapsed, kellele saab osaks kanda menetluslikult erinevad rollid. Laps võib kohtumenetluses olla tunnistaja, otseselt või kaudselt ohver või isik, kelle varaga soovitakse tehinguid teha.

Eesti tsiviilkohtumenetluse seadustik sisaldab lapse ärakuulamiseks menetluses üldist regulatsiooni. Kuna puudub ühene metoodika, kuidas seda teha, on oluline välja selgitada, kuidas lapsi ära kuulatakse, milliseid metoodikaid kasutatakse ja millist informatsiooni lastele ärakuulamise käigus jagatakse. Käesolev töö keskendub eelkõige laste ärakuulamise praktikate väljaselgitamisele tsiviilkohtumenetluses.

Seega on magistritöö eesmärgiks analüüsida ja anda ülevaade laste ärakuulamise praktikatest tsiviilkohtumenetluses. Töö fookuses on kohtunike tegevus lapsi ära kuulates.

Püstitatud eesmärgi saavutamiseks kasutasin alljärgnevat uurimisküsimusi.

- Millest kohtunikud lähtuvad laste kaasamisel/ärakuulamisel
- Kuidas lapsi ära kuulatakse ja milliseid metoodikaid kasutatakse
- Kuivõrd kohtunikud kasutavad lapse ärakuulamiseks välja töötatud juhendmaterjali

Käesoleva töö olulisus seisneb selles, et töö annab ülevaate laste ärakuulamise praktikatest tsiviilkohtumenetluses ja samuti annab töö vastuse küsimusele, kuivõrd laste kaasamine kohtumenetlusesse on lapsesõbralik. Uurimustöös on lähtutud põhimõttest, mille järgi on lapse kaasamisel õigusmenetlusesse, oluline mõista, mida see lapse huvide kaitsmisele juurde annab.

Magistritöö esimene osa selgitab, millistes alusdokumentides on määratletud lapse õigused ja annab ülevaate lapse kaasamisest kohtumenetlusesse. Veel keskendutakse lapse ärakuulamisele kohtu poolt: millest lähtutakse, mida arvestatakse ja kuidas menetluse käigus kogutud informatsiooniga ümber käiakse. Lisaks selgitatakse lähemalt lapse küsitlemise tehnikaid ning tuuakse välja erinevad juhised lapse intervjuuimiseks. Põgusalt on kajastatud ka Euroopa

Nõukogu suuniseid lapsesõbralikuma õigusemõistmise läbiviimiseks. Töö teine osa kirjeldab uurimismeetodit, andmete analüüsi ja valimit. Kolmas osa annab ülevaate saadud uurimistulemustest.

Olen tänulik oma juhendaja Judit Strömplile julgustuse ja asjakohaste nõuannete eest. Tänan oma perekonda, kes töö kirjutamise perioodil võtsid osad minu kohustused enda kanda ja olid mõistvad ning kannatlikud. Samuti kuulub minu tänu kõikidele intervjuueeritavatele, kes leidsid aega minuga oma kogemusi jagada.

TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

1. Lapse õigused kui osa inimõigustest

Lapsed on alati olemas olnud, kuid suhtumine neisse on läbi teinud märkimisväärse muutuse. Verhellen (2000: 10) järgi ei ole muudatusi lastesse suhtumises või lastega tegelemise viisides põhjustanud mitte lastes toimunud individuaalsed psühholoogilised muutused, vaid hoopis makrosotsiaalsed muutused (sotsiogenees). See tähendab, et aja jooksul on toimunud muutused indiviidi ootustes teiste isikute suhtes mis omakorda on esile kutsunud ühiskonna järkjärgulise käitumise muutumise ja see mõjutab ka iga üksikisikut (psühhogenees).

Verhellen (2000) selgitab, et muutunud ootused mängivad mõne inimrühma, täpsemalt laste suhtes olulist rolli selles, kuidas neisse suhtutakse, mõjutades sellega omakorda lapsekuvandit. Seetõttu on oluline mõista, et lapsekuvand on ootustest tulenev sotsiaalne konstruktsioon, inimlooming, mis võib aja jooksul muutuda ja kultuuriti erineda (*ibid*).

Tänapäevane lapsekuvand on tunnustanud lapsi omaette rühmana ja lastele on suunatud kindlad ootused, nagu erinevate arenguetappide läbimine, koolikohustuse täitmine, vanemate abistamine jne.

Üha järjekindlamalt on hakanud kõlama seisukoht, mis rõhutab, et lapsed on eelkõige inimolendid ja seepärast peab suhe lastesse põhinema austusel nende kui inimolendite vastu. Õiguslikult tähendab see seda, et lastesse tuleb suhtuda kui indiviididesse, kellel on põhilised inimõigused (Verhellen 2000: 8).

Grugel (2013: 28) usub, et õiguste nõudmine lastele on osa tähtsast projektist, mille intellektuaalne taust on seotud usuga inimväärikuse tähtsusesse ja üksikisiku väärtusesse. Õigusteadlane Jane Fortin (2004: 254) on märkinud, et kohtul ei ole kerge anda laste õigustele praktilisi mõõtmeid ehk paljudes ringkondades käsitletakse lapsi vanemate lisanditena, mitte niivõrd isikutena, kellel võiksid menetluses olla samasugused õigused nagu täiskasvanutel.

Kuigi juba 1974. aasta lapse õiguste Euroopa hartat käsitlevas soovituses deklareeris Euroopa Nõukogu: „Last ei peaks käsitlema kui vanemate omandit, vaid peaks tunnustama kui oma õiguste ja vajadustega indiviidi“. Lisaks rõhutati ka Euroopa Nõukogu 1990. aasta lapse õigusi käsitlevas soovituses, et koos õiguste kaitsega on lastel õigus ka oma õigusi iseseisvalt teostada ja seda isegi täiskasvanute tahte vastaselt (Verhellen 2000: 40).

Peamine inimõigusi käsitlev dokument Euroopas on Euroopa inimõiguste konventsioon (EIÕK) kus lastele viidatakse vaid kahes artiklis, kuigi leidub artikleid, mille sõnastus lubab tõlgendada, et on mõeldud ka lapsi. Näiteks artikkel 8 (õigus eraelu kaitsele, perekonnaelu puutumatusse), artikkel 9 (õigus mõtte-, südametunnistuse- ja usuvabadusele). Otseselt viidatakse lastele artiklis 5, mis käsitleb vabaduse võtmist ja artiklis 6, mis käsitleb alaealise kaitset kohtumementluses.

EIÕK- i artikkel 14 kohaselt, kus vanus ei ole diskrimineerimiskeelu kriteeriumiks, on lapsed Verhelleni sõnul jäetud ilma mitmest konventsiooni põhiõigusest. Kuigi artiklis osutatakse ka muudele alustele, mille alla võiks vanuse paigutada, on ta seisukohal, et kui kohus sellise tõlgendusviisi omaks võtaks, oleks põhiküsimus, milleks on inimõiguste olemasolu lastel, otsekohe lahendatud (Verhellen 2000: 134). Samas on ta toonud näite sellest, kuidas Euroopa Inimõiguste Kohus on tunnustanud laste inimõigusi. Nimelt tunnistas kohus Belgia riigi süüdi alaealistele õigusvastaste vanglakaristuste mõistmises, kuna oli rikutud seadusjärgset õigust kinnipidamise õigsuse kontrollimiseks. Otsuses viidati EIÕK - le ja see ei ole ainus juhtum, kus Euroopa Inimõiguste Kohus on tunnustanud lapse inimõigusi (Verhellen 2000: 41).

See kinnitab, et suhtumine lastesse on muutunud. 1989. aastal võeti vastu ÜRO Peaassamblee poolt ÜRO Lapse õiguste konventsioon (LÕK), mis on olulisim lapse õigusi käsitlev dokument ja mis sätestab üldpõhimõttena lapse vajaduse erilisele kaitsele ja hoolele tema füüsilise ja vaimse ebaküpsuse tõttu, kaasa arvatud vastava seadusliku kaitse. LÕK - i artikkel 3 ütleb, et igasugustes lapsi puudutavates ettevõtmistes riiklike või erasotsiaalhoolekandeametite, kohtute, täidesaatvate või seadusandlike organite poolt tuleb esikohale seada lapse huvid (RT II 1996, 16, 56).

Lapse õiguste konventsioonis viidatakse nii esimese põlvkonna (nt õigus oma arvamusele, õigus elule) kui ka teise põlvkonna (nt õigus tööle, haridusele, tervishoiule) inimõigustele. Verhelleni sõnul on hakatud nii seadustes kui ka kohtupraktikas lapse õigusi lugema inimõiguste hulka kuuluvateks kuid lapse õigus - ja teovõime küsimustes ei ole kokkulepet saavutatud (Verhellen 2000: 52 - 89).

Lasteombudsmani järgi sooviti lapse õiguste konventsiooni kehtestamisega rõhutada seda, mida täiskasvanud kipuvad unustama – laps on inimene koos kõigi sellega kaasnevate õigustega sarnaselt täiskasvanule. Lapse õiguste konventsioon mõistab last õigussubjekti ehk õiguste omajana. See tähendab, et laps on indiviid, kellel on inimõigused ja kellelgi ei ole lapse üle omanikuõigusi, ka vanemal mitte (Lasteombudsmani.... 2014).

Lapse õigused on inimõigused. Need on õigused, mis kehtivad kõigile sõltumata vanusest, soost, rahvusest või muudest tunnustest. Kui räägime lapse õigustest, mõtleme lapse inimõigusi (Lasteombudsmani...2014).

Kuna leitakse, et inimõigused kehtivad ka lastele, on väga oluline jälgida, et lapsi koheldakse kõiki tema õigusi silmas pidades. Kuna lastele on antud sisuliselt õigus osaleda õigusmenetluses, on siiski oluline märkida, et laps on sõltuv oma seaduslikust esindajast.

1.1 Lapse õigus oma arvamust avaldada

Nagu eelpool juba viidatud, on lapse õiguste tähtsustamisel suurt rolli mänginud ÜRO Lapse õiguste konventsioon (1989), mis on peamine lapse õiguste küsimusi reguleeriv õigusakt, mis sätestab lapse põhiõigused ja annab suunised nende rakendamiseks. Konventsiooni peetakse lapse õiguste käsitlemisel pöördepunktiks ning selle kaudu on arusaam pädevamast ja aktiivsemast lapsest kandunud ka seadustesse (Vellerhellen 2000: 8)

Kuna käesoleva töö fookus on suunatud eelkõige sellele, kuidas lapsi tsiviilkohtumenetluses ära kuulatakse, on selle töö teema kontekstis olulisim artikkel 12, mille järgi tuleb tagada lapse õigus oma seisukohale igas teda puudutavas küsimuses ning õiguse ära kuulamisele ja arvesse võtmisele lähtuvalt tema eest ja küpsusest. Selleks antakse lapsele võimalus avaldada arvamust, eriti igas teda puudutavas kohtu- ja administratiivmenetluses, vahetult või esindaja või vastava organi vahendusel siseriiklikele protsessinormidele vastavalt (*ibid*).

Lapse õigus olla ära kuulatud on märgitud ka teistes konventsiooni sätete kontekstides: kui kaalutakse lapse eraldamist tema vanematest, tuleb kõikidele huvitatud pooltele LÕK - i artikkel 9 lõige 2 alusel anda võimalus oma seisukohad teatavaks teha, sealhulgas ka lapsele. LÕK - i artikli 21 kohaselt peab lapsendamise korral olema tagatud kõikide osapoolte nõusolek ja selline nõue hõlmab ka last, kui laps on võimeline selles küsimuses oma seisukohti väljendama (*ibid*).

Euroopa Liidu põhiõiguste harta (2000) artikkel 24 sätestab laste õiguse vabalt väljendada oma seisukohti ja nendega arvestada lapsega seotud küsimustes vastavalt tema vanusele ja

küpsusele. Lisaks on märgitud, et kõikides lastega seotud toimingutes, mida teevad avalik-õiguslikud asutused või eraõiguslikud institutsioonid, tuleb esikohale seada lapse huvid.

Lapse huvidest lähtumise keskseks printsiibiks kõikide last puudutavate otsuste tegemisel on see, et tuleb arvestada, kuidas otsus last mõjutab. Ei ole üldist reeglit, kuidas lapse parimat huvi määratleda. Lapse parim huvi tuleb välja selgitada iga otsuse puhul, mis puudutab last ja selleks tuleb anda lapsele võimalus väljendada oma seisukohti ja sellega otsuse tegemisel arvestada. Lapse parimat huvi on käsitlenud Kati Valma (2012) oma magistritöös ja jõudnud järeldusele, et lapse parima huvi mõiste on ebaselge ja mitmeti tõlgendatav, kuid seda saab vaadelda lapse heaolu ja õiguste kogumina. Seega tuleks lapse parima huvi väljaselgitamisel võtta aluseks LÕK tervikuna.

Lapse õigusi ja teadlikkust lapse õigustest on käsitlenud mitmed uuringud. Eestis viidi 2012. aastal esmakordselt läbi lapse õiguste ja vanemluse monitooring ning selle tellijaks oli Riigikantselei koostöös Õiguskantsleri Kantselei ja Sotsiaalministeeriumiga (Karu, Turk, Biin ja Suvi 2012 a).

Monitooringus lähtuti ÜRO Lapse õiguste konventsioonist, mis seab eesmärgiks tagada, et igale lapsele oleks garanteeritud võimalus igakülgselt arenguks ja heaoluks. Selleks on sätestatud konkreetsete õigused, mis on vaja lapsele tema arengu ja heaolu tagamiseks kindlustada. Landsown (1994, viidatud Taylor jt 2001 kaudu) on jaganud ÜRO lapse õiguste konventsioonis sätestatud lapse õigused sisu järgi kolme kategooriasse, millest toon välja just selle töö seisukohalt olulised: autonoomia ja osalemisega seotud õigused. Nende hulka kuuluvad kodaniku- ja poliitilised õigused, nt sõna-, mõtte-, südametunnistuse vabadus, õigus avaldada arvamust, omada juurdepääsu informatsioonile, moodustada ühinguid ja rahumeelselt koguneda jt õigused.

Just õigus avaldada arvamust on oluline ka monitooringus osalenud laste jaoks. Pea kõik lapsed nõustasid, et lapsi puudutavates küsimustes tuleb alati küsida ka laste arvamust (97%). Valdav osa lastest nõustus ka, et vanemate lahkumineku korral tuleb küsida lapse arvamust selle kohta, kelle juures ta elada tahab – enam kui üheksa last kümnest (94%) olid veendunud, et sellisel juhul tuleb lapse arvamust küsida (Karu jt 2012 a).

Seda, et lapse ärakuulamine lahutuse protsessis võib lastele kasu tuua, usuvad ka erinevad uurijad (nt Cashmore 2011; Cashmore ja Parkinson, 2008), kes on leidnud, et lapsed kellel on

olnud võimalus oma arvamust avaldada ei olnud küll tingimata õnnelikumad lõpliku otsuse üle, kuid tundusid siiski rahul olevat, et nende arvamust kuulati.

Cashmore ja Parkinson (2008) küitlesid 47 last vanuses 6 - 16 aastat, kes olid osalenud perekonnaõiguste juhtumites Austraalias. Enamik lapsi (91%) avaldas soovi kuuluda üldisesse otsustusprotsessi, kuid ei soovinud olla vastutavad lõpliku otsuse eest. Laste kommentaarides kajastusid järjekindlalt seisukohad, et nad soovivad sõnaõigust, uskudes, et nende panus tagaks paremaid tulemusi (nt paremini toimiv suhtluskord). Lapse võimalus osaleda teda puudutavate küsimuste lahendamisel mõjutab nende arusaama õiglusest.

Ka Eesti riigi tasandil peetakse vajalikuks suhtumist lapse ärakuulamisse muuta. Laste ja perede 2012 - 2020 arengukavas on seatud eesmärgiks, et hoiak, kus lapse arvamust võib küsida, aga sellega ei pea arvestama, peab Eesti ühiskonnas vähenema.

1.2 Lapse arvamusega arvestamine

Lapse õigusest olla ära kuulatud ja õigusest oma arvamusele teda puudutavas asjas, on palju räägitud. Millisel määral on võimalik lapse ütlusi arvesse võtta, sõltub taaskord konkreetse juhtumi asjaoludest.

Eestis 2012. aastal läbi viidud lapse õiguste ja vanemluse monitooringu kohaselt pooldavad täiskasvanud inimesed ja lapsed küll võrdselt lapse ärakuulamist, kuid täiskasvanud on sagedamini seisukohal, et lapse arvamusega ei pea tingimata arvestama. 94% lastest ja 90% täiskasvanutest teab, et õigus avaldada arvamust ja ennast väljendada kuulub lapse õiguste hulka (Karu jt 2012 b).

Täiskasvanute seisukoht on ootuspärane, kuna mingist vanusest alates võib eelkõige teismelise lapse arvamus olla kantud nõ järelevalve nõrgnemise eesmärgist – tahetakse olla selle vanema juures, kes ei teosta nt vajalikul määral vanemlikku järelevalvet lapse tegevuse üle, võimaldab lapsel nt seadusega vastuolus olevat käitumist (suits, alkohol jne), õigustab õigusrikkumisi vms, mistõttu lapse arvamuse arvestamine igal juhul võib panna ohtu lapse arengu ja tervise.

Uuringust selgus veel, et valdav enamus lastest olid seisukohal, et lapse ärakuulamine on sama tähtis kui täiskasvanute kuulamine (96% küsitletud lastest olid sellega pigem nõus või täiesti nõus). Kaks kolmandikku lastest (69%) ei ole üldse või pigem nõus aga sellega, et lapse arvamust võib küsida, aga seda ei pea arvestama. Seega on suure osa laste jaoks oluline see, et neid ära kuulataks ja ka arvesse võetaks (Karu jt 2012 a).

Vis ja Fossum (2013: 2101) toovad välja, et Norras järgnesid Lapse õiguste konventsiooni ratifitseerimisele muudatused laste heaolu puudutavas seadusandluses. Täpsemalt langetati lapse vanust, 12 - lt aastalt 7 - le aastale, millal tema vaateid võetakse lastekaitse ja hooldusõiguse juhtumites arvesse. Kuigi lastele antakse võimalus menetluses osaleda, ei ole teada, kuidas ja millal laste vaateid arvesse võetakse (Coad ja Shaw 2008; Leeson 2007 viidatud Vis ja Fossum 2013: 2102 kaudu). Üks Norra uuring (Vis & Thomas 2009, viidatud Vis ja Fossum 2013 kaudu) leidis, et laste osalus mõjutas lastekaitse teenistuse otsuseid umbes pooltel juhtudel, kuid see uuring ei täpsustanud, kuidas otsused olid mõjutatud, näiteks kas mõju avaldati otsuse sisule või viisile, kuidas otsused ellu viidi.

Seitsme kohtunikuga intervjuude põhjal järeldasid Moldestad jt (1998 viidatud Vis ja Fossum 2013: 2102 kaudu), et lapse soovid võivad otsust mõjutada, kui komisjon kahtleb, kuidas toimida, kuid lapse soovid mõjutavad vähem tõsisemates väärkohtlemise või hooletusse jätmise juhtumites. Selliste juhtumite puhul arvavad kohtunikud, et lapse turvalisus peab olema esikohal. Šotimaa laste istungite jälgimise tulemuste põhjal leidsid Murray ja Halett (2000 viidatud Vis ja Fossum 2013: 2102 kaudu), et kui lastelt küsiti järelvalve korralduse või hooldusperesse paigutamise kohta, oli nende vastus tavaliselt lõpptulemuseks. See uuring ei tuvastanud täpset juhtumite osakaalu, kus laste vaated otsuseid mõjutasid. Me võime siiski eeldada, et kui laste vaated toetavad väidet, et lapsel ei ole turvaline jääda oma koju, on sellel suurem kaal võrreldes juhtumitega, kus laps ei kinnita selliseid asjaolusid.

Vanema hooldusõiguse määramise uuringust selgus, et on juhtumeid, kus kohus on ära kuulanud 8 - aastase lapse ning arvestanud tema sooviga elada ema juures. Tegemist oli vanematevahelise vaidlusega lapse elukoha otsustusõiguse suhtes. Kohus leidis, et kui vanemate soov ja võime lapse kasvatamisse panustada on võrdsed, on elukoha osas otsustusõiguse andmisel määravaks lapse soov (Espenberg jt 2013).

Toodud näide ilmestab selgelt, et lapse arvamusel on teatud juhtudel kaalu kuid samas ei tohi Ele Liivi (Tallinna Ringkonna kohtunik) sõnul jätta lapsele muljet, et otsuse langetab kohtuniku asemel tema ise. Lapsele ei tohi jääda vanemate vahelises vaidluses muljet, et ta

peab vanemate vahel valima. Lapsega tuleb vestelda ilma talle soovitud vastuseid ette söötmata. Seetõttu on vale lapselt näiteks elukoha määramisel küsida, kellega ta elada tahab (Liiv 2006: 261).

Lapse arvamuse igal juhul arvestamisega pannakse lapse õlule ka kogu vastutus vanematevahelises vaidluses lõppotsuse tegemise eest, aga selline koorem on lapse jaoks juba psühholoogiliselt, kuid ka õiguslikult liiga raske.

Auväärt (2001: 105) on selgitanud, et kuna lapsi on käsitletud õiguste objektina, põhjendades seda lapse puuduliku psüühilise küpsusega ja tema madala kompetentsiga küsimuste lahendamisel, on lapse ütluste usaldamine seatud kahtluse alla.

Lapsel võib olla küll eelistusi ja ta soovib, et tema arvamusega arvestatakse, kuid see ei pruugi olla kooskõlas lapse parima huviga. See, mis on lapse parim huvi võib vastanduda tema sooviga. Sama seisukohta on jaganud ka Liiv (2006), kes on selgitanud, et praktikas esineb juhtumeid, kus lapse tahtega ei saa arvestada. Kohus peab kalduma otsuses lapse tahtest kõrvale, sest see on lapse huvides. Nii näiteks on lapse huvides korrapärane kontakt oma vanematega ka juhul, kui laps ühe vanemaga enam kohtuda ei soovi (*ibid.*)

Perekonnaseaduse (PKS) § 137 lg 2 sätestab, et kohus peab vanemate ühise hooldusõiguse lõpetamise küsimuses lapse arvamusega arvestama: ainuhooldusõiguse määramise avaldust ei rahuldata juhul, kui vähemalt 14 - aastane laps vaidleb hooldusõiguse üleandmisele vastu. Seega, kuigi kohus võib lähtuda lapsega seotud juhtumite lahendamisel eelkõige lapse huvist, on TsMS § 553 lõige 1 järgi vähemalt 14 - aastasel piisava kaalutlus- ja otsustusvõimega lapsel tema isikut puudutavas hagita perekonnaasjas iseseisev kaebeõigus. Seda õigust võib ta teostada ilma oma seadusliku esindaja kaasabit.

2. Lapse kaasamine kohtumenetlusse

Lapse menetlusse kaasamine peab toimuma alati lapse huvidest lähtuvalt, mis tuleneb perekonnaseaduse (PKS) § - st 123 lõige 1, mis selgitab, et kohus peab tegema kõiki perekonnaseaduse 10. peatükis (Vanema õigused ja kohustused) reguleeritud lapsesse puutuvaid asju läbi vaadates, esmajoones lapse huvidest lähtuva lahendi, arvestades kõiki

asjaolusid ja asjaomaste isikute õigustatud huvi. Samuti tuleneb kohustus lapse huvidest lähtuda, lastekaitseseadusest, mille § 3 sätestab, et lastekaitse põhimõtteks on alati ja igal pool seada esikohale lapse huvid.

Vastavalt tsiviilkohtumenetlusseadustiku (TsMS) § - le 202 lõige 2, ei ole lapsel kui piiratud teovõimega isikul tsiviilkohtumenetlusteovõimet. Lapse kaasamiseks on kaks erinevat viisi. Juhul, kui ei ole huvide konflikti, võib last kohtumenetlusse kaasata läbi oma seadusliku esindaja, kelleks on lapse vanemad. TsMS § 217 lõige 3 ütleb, et tsiviilkohtumenetlusteovõimetut menetlusosalist esindab kohtus tema seaduslik esindaja (RT I, 19.03.2015, 26).

PKS - st ja TsMS - st tuleneb otseselt ka see, et kohalik omavalitsus (KOV) on igal juhul vanemlikust hoolest ilma jäänud lapse eestkostja ülesannetes kuni ajutise või alalise eestkostja määramiseni.

Seega, kui lapsel ei ole vanemaid, võib seaduslikuks esindajaks olla eestkostja või KOV. Kui lapse huvid võivad olla erinevad vanemate või eestkostja huvidest, määrab kohus lapsele riigi õigusabi korras esindaja. TsMS § 219 lõige 2 sätestab, et perekonnaasjas tuleb kohtul määrata tsiviilkohtumenetlusteovõimetule isikule teda puudutavas menetluses esindaja, kui:

- tsiviilkohtumenetlusteovõimetu isiku huvid on oluliselt vastuolus tema seadusliku esindaja huvidega
- kui kohus menetleb eestkoste seadmist tsiviilkohtumenetlusteovõimetu isiku üle
- kui kohus menetleb abinõude rakendamist lapse heaolu tagamiseks, mis on seotud lapse eraldamisega perekonnast või isikuhooldusõiguse täieliku äravõtmisega
- kui kohus menetleb lapse äravõtmist kasuperekonnast või ühelt abikaasalt või muult lapsega suhtlemiseks õigustatud isikult (RT I, 19.03.2015, 26).

Enamus hagita menetlustest, kus üheks pooleks või avaldajaks on vanem, määratakse lapsele riigi poolt esindaja kohe menetlusse võtmisel, seega kaasatakse laps menetlusse kohe koos õigusabiga selleks, et tema huvid oleksid kaitstud. Hagita menetlused on näiteks eestkoste määramine, alaealise nimel tehingu tegemine, perekonnaasjad: lapsega suhtlemiskorra määramine, vanema hooldusõiguse küsimused, lapsendamine, pärandi ja lapse vara haldamise nõusolekute küsimused.

Laps võib tsiviilkohtumenetluses olla hageja, kostja või puudutatud isik. Kui laps on menetluses hageja, (nt elatise nõudes), on lapse seaduslikuks esindajaks tema ema või isa. Kostjaks satub laps siis kui näiteks vaidlustatakse isaduse kannet.

2.1 Lapse ärakuulamine kohtus

Liiv on arutlenud selle üle, kes on laps tema ärakuulamisel tsiviilkohtumenetluse seadustiku mõttes ja kas lapse ärakuulamine on menetlustoiming? Kas last oleks võimalik paigutada „asjast puudutatud isiku“ mõiste alla (TsMS § 198 lg 1 punkt 2)? Lapsel ei ole tsiviilkohtumenetlusteovõimet kuni tema 15 - aastaseks saamiseni ja ka siis võib ta hakata menetluses osalema läbi oma seadusliku esindaja, mitte iseseisvalt (TsMS § 202 lõige 2). Erandiks on kohtuasjad, kus laps tuleb enne asja lahendamist ära kuulata. Sellistes menetlustes on vähemalt 14 - aastasel piisava kaalutlus- ja otsustusvõimega lapsel iseseisev kaebeõigus teda puudutavas hagita perekonnaasjas, mis tähendab, et tal on õigus määruse peale kaevata oma seadusliku esindaja kaasabit. Liiv märgib, et seadus ei ütle midagi lapse õiguse kohta kasutada muid tsiviilprotsessiõigusi ja ilmselt ei ole laps suuteline neist õigustest aru saama ja neid kasutama, seega ei saa laps olla menetlusosaline selle tavapärasest mõttes (Liiv 2006: 259 - 260).

TsMS § 552¹ kohaselt kuulab kohus last puudutavas asjas ära vähemalt 10 - aastase lapse isiklikult, kuid kohus võib ära kuulata ka noorema lapse, kui see on kohtu arvates asja huvides vajalik. Vajaduse korral kuulatakse laps ära psühhiaatri, psühholoogi või sotsiaaltöötaja juuresolekul. Kohus võib ärakuulamise juurde lubada ka muid isikuid, kui laps või tema esindaja sellele vastu ei vaidle (RT I, 19.03.2015, 26).

Seda, millises ulatuses iga konkreetse „asja huvi“ kattub lapse huvidega, sõltub menetluse käigus kogutud tõenditest. Kui kohtul on kahtlus, et asja huvi ei ole kooskõlas lapse huviga, on tal võimalik lisaks lapse arvamust küsida. Ilmselt on seaduseandja siin jätnud kohtu jaoks võimaluse ära kuulata ka nooremaid lapsi, kui selle vajaduse tingib konkreetne olukord, võimaldades kohtunikul ära kuulata ka nooremaid, kui 10 - aastaseid lapsi, mistõttu ärakuulamise alumist vanusepiiri ei ole määratletud.

TsMS § 552¹ lõige 2 järgi tuleb lapse ärakuulamisel teda menetluse asjaoludest ja võimalikust tulemusest teavitada ulatuses, milles laps on võimeline seda mõistma ja kui sellega ei kaasne eeldatavasti kahjulikke tagajärgi lapse arengule või kasvatusel. Lapsele tuleb anda võimalus oma seisukoha avaldamiseks. Lõige 3 kohaselt võib lapse ärakuulamisest loobuda üksnes mõjuval põhjusel. Kui last ei kuulata ära põhjusel, et sellega kaasnev viivitus kahjustaks lapse huvisid, tuleb laps viivitamata tagantjärele ära kuulata (RT I, 19.03.2015, 26).

Praegu kehtiva lastekaitse seaduse (LaKS) § 27 lg 2 kohaselt tuleb lapse ja vanemate eraldamisel ära kuulata lapse arvamus ja soovid ning lisada need eraldamise dokumentide juurde. Lapse arvamuse selgitab ja fikseerib sotsiaaltalitus, kes jälgib sama paragrahvi lõige 3 järgi lapse eraldamise põhjendatust (RT I, 13.12.2013, 12).

Riigikantselei tellitud ning Espenberg jt poolt 2013. aastal läbi viidud vanema hooldusõiguse määramise uuringust selgus, et praktikas kuulab kohus üldjuhul ära vähemalt 10 - aastase lapse, nooremaid lapsi kuulatakse ära harva (kohtu otsus, kas last ära kuulata või mitte, sõltub lisaks lapse vanusele tema vaimsest arengust). Kuid leidus ka lahendeid, kus ei toimunud üle 10 - aastase lapse arvamuse ärakuulamist kohtu poolt ning seejuures ei olnud ka määruses põhjendatud, miks pole last ära kuulatud (Espenberg jt 2013).

Mardisalu (2007) on oma uuringutulemustele toetudes välja toonud, et lapse ärakuulamisest rääkimine tekitas kohtunikes ebalust: ühelt poolt oli näha nende soov rääkida, mis on õige ja kuidas peaks toimima ning nad rõhutasid iga inimese põhiõigust saada ära kuulatud. Teisalt oli näha, et nad mõistsid, et ärakuulamine võib osutuda formaalseks ning last põhjendamatult traumeerivaks.

Lapse ärakuulamist on käsitlenud oma bakalaaurusetöös ka Kiira Nauts (2012), kes märkis, et kohtunike praktika ärakuulatava lapse vanuse osas erineb: mõni kohtunikest peab oluliseks ka noorema kui 10 - aastase lapse ärakuulamist, kuid leidub ka kohtunikke, kes kuulavad ära üle 10 - aastase lapse, kuid mitte nooremaid. Seevastu Kati Valma (2012) ja Rutt Lauguse (2012) uuringutulemused on leidnud, et alla 10 - aastaseid lapsi kohtus ära ei kuulatud.

Lapse ära kuulamine menetluse käigus aitab näha, lisaks muude asjasse puutuvate inimeste seisukohtadele, ka lapse eelistusi. Olgugi, et alati ei ole võimalik lähtuvalt lapse parimast huvist, lapse eelistustega arvestada, on siiski oluline, et lapse hääl oleks esitatud. Lapse „parimat huvi“ hinnatakse igas last puudutavas asjas konkreetsete asjaolude järgi, mis

tähendab, et see sõltub kehtiva õiguse, kohtupraktika ja last ära kuulava kohtuniku siseveendumusest.

Liiv (2006: 258) selgitab, et lapse ärakuulamine on erinevates Euroopa riikides (nt Rootsis, Šotsimaal, Soomes, Inglismaal ja Walesis) korraldatud nii, et seda teevad reeglina sotsiaaltöötajad või muud oma ala spetsialistid ilma kohtuniku osavõtuta. Kohtuniku poolt isiklikult laste ärakuulamise praktika on kõige pikaajalisem Saksamaal, kus on ligi 25 aastat kehtinud seadus, mis näeb ette laste ärakuulamise ilma vanusepiiranguteta.

Norras on lapse osalemise õigust hiljuti suurendatud. Säte, mis puudutab lapse õigust olla ära kuulatud, on tehtud selgesõnalisemaks. Island märgib samuti, et viimastel aastatel on lapse vaadetele osutatud suuremat rõhku (Kaldal 2015: 31).

Lapse ärakuulamine näitab lapsele, et tema arvamusega arvestatakse lisaks kodule ka ühiskonnas. Tsiviilkohtumenetluses on lapse ärakuulamisel rõhk lapse vaadete esile toomisel ja arvamusel käesolevas menetluses, mitte ei keskenduta ütluste andmisele juhtumi asjaolude kohta.

Liivi (2006) sõnul on lapse ärakuulamise eesmärk tavaliselt selles, et saaks lahendatud vanematevaheline vaidlusküsimus selliselt, mis vastaks kõige enam lapse huvidele. Kuna tsiviilkohtumenetluses ei ole kindlalt määratletud lapse ärakuulamise kohta, võib see toimuda nii kohtus kui ka väljaspool kohtumaja: kas lapse kodus, lasteaias, koolis või mujal. Ideaalne oleks, kui igal kohtumajal oleks oma laste-ja noortepäraselt sisustatud tuba kohtumajas.

Euroopa Nõukogu ministrite komitee poolt välja antud suunised laste ärakuulamise kohta ütlevad, et ärakuulamise protsess peaks lapsele olema läbipaistev ja informatiivne, vabatahtlik, lugupidav, asjakohane, lapsesõbralik, kõikehõlmav, läbiviidav väljaõppinud personali poolt, turvaline ja riskide suhtes tundlikum ja vastutav (Guidelines of the Committee of Ministers... 2011: 82).

Liiv (2006) on välja toonud lapse ärakuulamisel tähtsust omavad asjaolud:

- vanusepiiri kehtestamine piirab kohtuniku tegevust lapse ärakuulamisel, pigem peaks arvestama asjaoluga, kas laps oma arengutasemelt on võimeline oma arvamust kujundama ja seda väljendama;
- lapse ärakuulamisest saab loobuda saab ainult erandlikel juhtudel;

- kuivõrd ärakuulamise koha suhtes piirangud puuduvad, võib see toimuda kohtus või väljaspool (lapse kodus, lasteaias, koolis või mujal, ka pargis jalutades või palli mängides);
- kohtuniku ülesanne on kuulata ära lapse tahe ja soovid, lapse arvamuse arvestamist või mitteamvestamist tuleb kohtuotsuses motiveerida;
- vanemate kohalviibimine lapse ärakuulamise juures ei ole soovitatav, et ära hoida lapsel pingete tekkimine seoses lojaalsusega vanemate suhtes. Vanema kohalolek on õigustatud, kui see aitab tajuda lapse ja vanema suhteid;

Lapse ärakuulamise teeb raskeks see, et kohtunik peab saavutama kontakti võõra lapsega, kelle isikuomadustest, huvidest või omapärast ta ei ole teadlik. Kui tegemist on kohtunikuga, kes on ise kinnise loomuga, võib lapse avanemine ja usaldusliku suhte loomine olla mõnevõrra raskendatud. Seepärast on oluline, et laste küsitlemisse suhtutakse tõsiselt ja vastutustundlikult.

2.2 Lapse ärakuulamisel saadud informatsiooni avalikustamine

Lapse vahetu ärakuulamine annab kohtunikule võimaluse aru saada, millised on lapse soovid ja välja selgitada lapse seisukohad. Laps võib tundlikku informatsiooni jagades arvata, et see jääb tema ja kohtuniku vahele. Seetõttu on tähtis lapsele selgitada, mida tähendavad tema ütlused menetluses ja kuidas neid hoitakse.

Aus ja õiglane on lapsele kohe ärakuulamise käigus selgitada, et vestlus protokollitakse ja vanemad võivad seda hiljem lugeda. Eelnevalt tuleks kokku leppida, et lapsel ei ole saladusi, mis jäävad ainult tema ja kohtuniku vahele. Sellised saladused kujundaksid küll kohtuniku siseveendumust, kuid oleksid kasutud, sest kohtuotsuse motiveerimisel neid kasutada ei saa (Liiv 2006: 260).

Miller jt (2014: 130) on märkinud, et mõnede laste jaoks on ebaselge, kas see, mida nad ütlesid, oli konfidentsiaalne ning olid ebameeldivalt üllatunud leides, et nende öeldut oli jagatud nende vanematega.

Lapse ärakuulamise käigus saadavat informatsiooni ei saa käsitleda tõendina, millele rajada otsust, vaid kohtuniku ülesanne on kuulata ära lapse tahe ja soovid. Samas ei ole lapse

ärakuulamine lihtsalt formaalsus, lapse arvamuse arvestamist või mitteamvestamist tuleb kohtuotsuses motiveerida. See aga eeldab, et lapse arvamus või muu lapse ärakuulamise käigus saadud teave tuleb teha menetlusosalistele kättesaadavaks. Lapse vestluse protokollimine teenib tsiviilkohtumenetluse seadustiku kandva põhimõtte- menetluse läbipaistvuse printsiibi- järgimise eesmärki (Liiv 2006: 260).

LÕK - i artikkel 2 lg 2 rõhutab lapsele kaitse osutamist, et tagada lapse kaitse igasuguste diskrimineerimis- ja karistusvormide eest tema vanemate, seaduslike hooldajate või perekonnaliikmete vaadete või nende tõekspidamiste pärast (RT II 1996, 16, 56). Sellest hoolimata ei ole selge, kes peaks last kaitsma vanemate viha eest, kui laps on rääkinud midagi, mis vanematele ei meeldi või asetab nad ebasoodsasse valgusesse.

3. Juhised lapse küsitlemiseks

Peamiseks tsiviilkohtumenetluses kasutatavaks terminiks lastega vestlemisel, on „lapse ärakuulamine“. Seda terminit kasutatakse nii praktikas kui ka erinevates seadustes. Kirjanduses võib olla lisaks kasutusel terminid: „lapse küsitlemine“, „lapse intervjuerimine“, „lapse ülekuulamine“. Lapse küsitlemine ja lapse ülekuulamine on kasutusel pigem kriminaalmenetluses, kus laps osaleb menetluses kannatanu või tunnistajana ja kus igal tema sõnal on tõendi väärtus. Lapse intervjuerimise mõiste esineb peamiselt võõrkeelses kirjanduses. Selle töö kontekstis käsitlen lapse küsitlemist ka lapse ärakuulamisena, seega igasugune intervjuu situatsioon, mis toimub lapse ja teda küsitleva ametniku vahel, on käsitletav lapse ärakuulamisena.

Riigikohus (autoriteks Liivamägi ja Kask) on 2012. aastal andud välja põhjaliku käsiraamatu lapse küsitlemise metoodikatest kohtumenetluses. Käsiraamat on välja töötatud Euroopa Nõukogu ministrite komitee juhiseid arvesse võttes. Liivamägi ja Kask annavad käsiraamatus ülevaate lapse arengust, lapse intervjuerimisest, erinevatest küsitlemistehnikatest ja alternatiivsetest abivahenditest laste intervjuerimisel (nt mäng, joonistamine, emotsioonikaardid jm). Samuti on välja toodud laste intervjuerimist raskendavad asjaolud, nt kuidas käituda siis, kui laps intervjuu ajal endast välja läheb või kui ta keeldub koostööst. Lisaks on keskendutud erinevate puuetega (nt kuulmispuue, nägemispuue, autism, kerge

vaimne alaareng) laste intervjueerimisele. Käsiraamat on suunatud kohtunikele abistavaks vahendiks lapse ärakuulamisel.

Raamatu autorid on seisukohal, et laste arengulised iseärasused ei võimalda neil küsimustest aru saada ning neile vastata täiskasvanu tasemel. Koostatud juhendmaterjal peaks aitama paremini mõista kuidas esitada lapsele arusaadavaid küsimusi ning milliseid tehnikaid kasutada. Õigete tehnikate kasutamine küsitlusel aitab lastel rohkem meelde tuletada ning oma mõtteid ja tundeid kergemini väljendada (Liivamägi ja Kask 2012: 8)

Järgnevalt toongi välja tsiviilkohtumenetluse raames lapse ärakuulamisel tähtsust omavad aspektid nii käsiraamatu autoritelt kui mujalt kirjandusest.

Intervjuu ettevalmistamine

Selleks, et intervjuu käigus saada lapselt asjakohast informatsiooni, tuleb eelevalt selgeks teha intervjuu eesmärk ehk mida on oluline välja selgitada. Mida rohkem infot on lapse kohta enne olemas, seda kergem on küsimusi koostada. Liivamägi ja Kask märgivad, et hooldusõiguse asjades on vaja informatsiooni kõigi pereliikmete kohta, eelkõige laste arvu ja nende vanuste kohta, samuti selle kohta, millised on lapse suhted kummagi vanemaga. Tuleb kindlaks teha, millisel moel panustab kumbki vanem lapse arengusse ja korraldab tema elu, sh vanemate omavahelised suhted (Liivamägi ja Kask 2012: 64 - 65).

Intervjuu toimumise koht

Intervjuu peaks toimuma turvalises keskkonnas, kus laps tunneb end mugavalt ja turvaliselt, et avatult rääkida. Wright (2002: 299) on selgitanud, et kuigi kohtunikul on kohane intervjuuerida last oma kabinetis, peaks kohtunik püüdma teha keskkonna võimalikult sõbralikuks. Kohtuniku kabineti formaalsus on peamine puudus seal lapse intervjueerimiseks, sest seal ei ole võimalik väga palju ette võtta, et formaalsust vähendada.

Liivamägi ja Kask (2012: 111) on öelnud, et ruum, kus intervjuu toimub, võiks olla askeetliku sisustusega kuid mugav, kuna ülesisustatud ruum juhib lapse tähelepanu mujale, tühi ja kõle ruum aga mõjub „ülekuulamistoana”. Lisaks on märgitud, et küsitleja peaks istuma lapsega

samal tasandil, et tekiks parem silmside ja toolid võiksid asetseda vastastikku väikese nurga all, et ei tekiks vastandumise tunnet.

Saywitz, Camparo ja Romanoff (2010) ütlevad, et kohtunik ei tohiks intervjuul kanda talaari ega istuda oma laua taga. Selle asemel võiks lubada lapsel istuda kohtuniku toolil.

Kui vestlus salvestatakse, peaks salvestustehnika olema nii märkamatu, kui võimalik. Siiski tuleks seda kasutamise korral lapsele näidata ning teda tuleks teavitada sellest, et salvestus tehakse (Wright 2002: 300). Last võib huvitada, milleks salvestust kasutatakse või kellele seda näidatakse. Seetõttu on oluline jagada talle enne salvestust selgitusi.

Miller jt (2014: 128) viitasid Lombardile (1983), kes uuris, kuidas kohtunikud kohturuumides lapsi intervjuuerivad. Uuringus intervjuueriti 26 Michigani kohtunikku ja selgus, et paljud kohtunikud ei lindistanud intervjuusid ega teinud märkmeid lastega läbi viidud küsitluse sisu kohta, mille tõttu võivad nad unustada olulist informatsiooni. Uuringust selgus veel, et pooled kohtunikud vastasid, et midagi, mida laps ütles, muutis nende otsust.

Kui lapsi on rohkem kui üks

Mõnikord võib ette tulla, et menetluses on rohkem kui üks laps. Sellisel juhul seisab kohtunik silmitsi küsimusega, kas intervjuuerida lapsi koos või eraldi. Igas juhtumis, kus on tegemist kahe või enama lapsega, peaks kohtunik kõigepealt rääkima lastega koos ja siis eraldi nende lastega, kes tahavad kohtunikuga edasi rääkida (Wright 2002: 300).

Laste koos intervjuerimisel on vähemalt kaks peamist eelist. Esiteks, saavad lapsed kasu teineteise toetusest ning võivad tunda end mugavamalt ja olla altimad kohtunikuga rääkima, kui nad on oma õdede-vendadega koos. Teiseks, võib kohtunik kasu saada võimalusest jälgida laste omavahelist suhtlust ning näha nende suhete dünaamikat (*ibid*).

Spetsialistide kasutamine intervjuul

Selleks, et küsitlemine oleks efektiivne, on oluline, et kohtunik omaks põhilisi teadmisi lapse arengupõhimõtetest ja üldisest taustast lapse arengu valdkonnas. Kohtunik peab teadma, milliseid küsimusi küsida, kuidas neid küsida ja kuidas tõlgendada lapse vastuseid.

Kui kohtunik ei oma vajalikke oskusi, et intervjuuerida väikest last, võib ta delegeerida selle ülesande näiteks lastekaitse töötajale või teisele spetsialistile. Samuti võib lubada intervjuud läbi viia asjasse mitte puutuval kolmandal osapoolel või lapse esindajal, kuid see pole nii hea variant, sest ilmselt teab kohtunik kõige paremini, milline informatsioon on vajalik otsuse tegemiseks (Wright 2002: 301)

Liivamägi ja Kask järgi kasutatakse laste intervjuerimisel rohkem kohaliku omavalitsuse lastekaitse- või sotsiaaltöötajaid, vahel ka koolipsühholooge või sotsiaalpedagooge. Mõned spetsialistid on toonitanud, et ärakuulamise juures võiks viibida lapse elukohajärgne lastekaitsetöötaja, kuna lastekaitseametnik on sageli isik, kellelt küsitakse juhtumi kohta arvamust (Liivamägi ja Kask 2012: 61).

Seda, kas lapsega vestlemise juures on vajalik mõne spetsialisti kohalolek sõltub konkreetsest juhtumist, lapse valmisolekust vestelda ja kohtuniku otsusest, kas spetsialisti osalemist on vaja. Võib juhtuda, et lapsel on olemas lähedane inimene, kelle juuresolekul tunneb ta end mugavamalt ja laps avaldab soovi, et see isik võiks intervjuerimisel kohal olla. Samas võib iga isik mõjutada lapse seisukohta, mistõttu ükskõik millise tugiisiku juuresviibimise korral tuleb siiski silmas pidada, et küsimustele vastaks esmalt laps, mitte tugiisik. Kohus võib hagita menetluses alati ära kuulata ka tugiisiku ja vormistada selle kohta eraldi ärakuulamise.

Lisaks eeltoodule juhin tähelepanu sellele, et oluline isik lapse ärakuulamise juures võib olla ka tõlk. Teisisõnu, kui kohtuniku keeleoskus ei võimalda vabalt vestelda lapsega, kes on nt teisest rahvusest, teise emakeelega, võib ta arusaamatuste vältimiseks kaasata tõlgi.

Liivamägi ja Kask on märkinud, et kui intervjuul on tarvis kasutada tõlgi abi, on oluline, et tõlk oleks erapooletu ja professionaalselt tunnustatud. Tõlgi, küsitleja ja lapse vahel intervjuu ajal dialoogi ei toimu, mis tähendab, et tõlgilt ei oodata küsitlemist ega vastuste interpreteerimist. Tõlk toimib kui „tehniline abivahend” informatsiooni edastamisel. Tõlgi hääletoon ja kehakeel peavad olema neutraalsed, et need ei segaks intervjuu käiku, ning ta peab olema valmis täitma küsitleja juhiseid (Liivamägi ja Kask 2012: 59).

Missugust informatsiooni peaks kohtunik lapsele andma enne intervjuud ja selle vältel?

Kohtunik võiks last rahustada ja selgitada lapsele, et kohtunik vastutab otsuste tegemise eest, st kohtuniku töö on kindlaks teha, et kõik on õiglane ja teha parim otsus pere jaoks, arvestades kogu informatsiooni, mida ta saab (Saywitz jt 2010: 550).

Seejärel tuleks küsitljal ennast lapsele tutvustada mõistetavas keeles, rääkida oma tööülesannetest ning rollist intervjuerijana (näiteks: *mina töotan iga päev kohtunikuna ja kohtuniku ülesanne on ..., samuti on minu tööülesandeks lastega rääkimine, et aidata ...*). Kui küsitlemas on rohkem inimesi, tuleb lapsele tutvustada kõiki ruumis viibivaid isikuid ning seda, mis ülesannetes nad intervjuul osalevad (Liivamägi ja Kask 2012: 67).

Liivamägi ja Kask (2012) märgivad veel, et esimesel kohtumisel lapsega peaks alustama vestlust vabadel neutraalsetel teemadel, näiteks koolipäeva või hobide kohta. Intervjuu tekitab lapses hirmu ja ärevust ning sellised küsimused aitavad pinget alandada. Samuti annavad avatud küsimustena esitatud neutraalsed küsimused lapsele aimu, kuidas küsitlemine käib ehk siis annab võimaluse harjutada küsimustele vastamist (*ibid*).

Wright (2002: 303) järgi peaks kohtunik alustama intervjuud lihtsate küsimustega, millele laps saab ausalt ja ilma hirmu või ärevuseta vastata. Küsimused peaksid olema sellised nagu lapse nimi, vanus, aadress jne. Kohtunikul soovitatakse sillutada lihtsusega teed küsimustele vastamiseks.

Paljud kohtunikud räägivad lapsele, et mida iganes laps intervjuul ütleb, on see konfidentsiaalne ning vanemad ei saa sellest kunagi teada. Seda on riskantne lapsele öelda, kui just kohus pole 100% kindel, et see on tõene väide, ja et lubadust peetakse. Kohtunikul soovitatakse sellistest lubadustest hoiduda ning loota, et laps suhtleb kohtuga avatult (Wright 2002: 302).

Kuidas peaks kohtunik last intervjuerima?

Kõige olulisem laste küsitlemise juures on see, et lastelt küsitakse ainult eakohaseid küsimusi, selliseid, millest nad on võimelised aru saama. Wright (2002) märgib, et õiguslikku terminoloogiat tuleks suures osas vältida. Võti on lihtsuses, et laps saaks täielikult aru talle esitatud küsimustest. Küsimused peaksid olema lühikesed, lihtsa struktuuriga ja kergesti mõistetavad. Samuti tuleks vältida küsimusi, mis vihjavad soovitud vastusele.

Liivamägi ja Kask on välja toonud, et eriti oluline on sõnade valik ja lauseehitus nooremate laste puhul. Küsitlaja võib arvata, et kuna laps teab kõiki küsimuses kasutatud sõnu, saab ta ka küsimusest aru kuigi tegelikult see ei pruugi nii olla. Näitena on toodud kümneaastasele lapsele esitatud küsimus saladuse hoidmise kohta, millest ta aru ei saa. *Küsitlaja: Kas sinu*

ema on kunagi öelnud, et kui keegi küsib sinult selle kohta, nagu mina praegu, siis sa ütled, et sa ei tohi seda mulle öelda? Nii keerulist lauseehitust ei mõista lapsed kuni 12 - 13 aasta vanuseni, seega saab mittemõistmist vältida lihtsate ja lühikeste küsimustega (Liivamägi ja Kask 2012: 90).

Selleks, et kindel olla, kas laps on küsimusestaru saanud, soovitab Wright (2002) kasutada kordamise praktikat, mis tähendab, kohtunik peaks kasutama lapse terminoloogiat ja fraase järgmiste küsimuste moodustamisel.

Oluline fakt, mida meeles pidada on see, et lapselt ei tuleks otsesõnu küsida tema eelistust selle kohta, nt kumma vanemaga ta soovib koos olla. Lapselt otsesõnu eelistuse küsimine tundub otsustuse ülekandmisena kohtunikult lapsele ning võib põhjustada lapsele trauma. Küsides lapselt küsimusi tema suhete ja tunnete kohta seoses vanematega, soovitatakse meeles pidada, et intervjuu eesmärk on kindlaks teha, milline on lapse eelistus ning küsimused tuleks vormistada sellele vastavalt (Wright 2002: 305).

Kuidas tuleks intervjuu lõpetada?

Kui intervjuu hakkab lõppema, peaks kohtunik lapselt küsima, kas on midagi veel, mida laps tahaks kohtunikule rääkida. See annab lapsele võimaluse tõstatada võimalikke teemasid, millele kohtunik tähelepanu ei pööranud. Lapsele tuleks samuti anda võimalus küsimusi küsida. Liiv märgib, et on oluline ära tunnetada, kas laps edastab omi mõtteid või on need teatud määral vanemate või kellegi teiste omad, kes on last mõjutanud (Liiv 2006: 261).

Liivamägi ja Kask (2012: 74) järgi saab lapse mõjutatavust kontrollida sellega, et tuleb proovida, kas küsitleja on võimeline veenma last muutma loos mõningaid detaile või võtma omaks uusi ideid. Kui see õnnestub, tuleks lapse öeldut väga põhjalikult uurida ja kontrollida.

Arusaamist sellest, kas laps avaldab oma seisukohti, sõltub kohtuniku kogemusest ja läbinägemise võimest. Kas kohtunik saab aru, et lapsega on manipuleeritud või asub ta seisukohale, et lapse arvamust ei saa tõsiselt võtta, kuna ta ei ole piisavalt kompetentne oma arvamust edastama ja võibolla laps lihtsalt valetab.

Samas on Auväärt olnud seisukohal, et laps ei valeta sugugi meelsamini kui täiskasvanu. Tegelik küsimus ei puuduta niivõrd lapse kompetentsust iseenesest, vaid hoopiski kohtuniku kompetentsust aru saada, mida laps antud kontekstis mõtleb (Auväärt 2001: 113 - 114).

Intervjuu lõpuks võiks kohtunik last intervjuul osalemise eest tänada ja selgitada talle järgmisi samme protsessis. Lisaks on Wrighti sõnul oluline, et lapsele tuleb täiesti selgeks teha, et kohtunik on see, kes teeb lõpliku otsuse ning kogu koorem või vastutus on tema ja mitte lapse õlgadel (Wright 2002: 303).

Liivamägi ja Kask on välja toonud, et laps peab intervjuu lõpus tundma, et teda on kuulda võetud. Enamiku laste jaoks on oluline, et neid võetaks tõsiselt, olenemata sellest, mida nad ütlesid (Liivamägi ja Kask 2012: 72).

3.1 Küsimuste tüübid

Lapsi küsitledes on eesmärgiks saada võimalikult palju informatsiooni selle kohta, milline on lapse arvamus, soov ja seisukohad. Sellest tulenevalt on oluline osata esitada küsimusi kui ka kuulata seda, milliseid vastuseid küsimustele saadakse. Liivamägi ja Kask on märkinud, et küsimused annavad raamid vastamiseks ja raamid sõltuvad sellest, milliseid küsimusi küsitakse ehk teadlikult küsides saab vestluse kulgu kujundada (Liivamägi ja Kask 2012: 77 - 78).

Järgnevalt toon välja mõned küsimuste tüübid, mida intervjuerimisel kasutakse.

Avatud küsimused annavad informatsiooni olukorra või suhete ning vastaja tunnete ja mõtete kohta. Intervjuerijal on võimalus saada rohkem sellist infot, mida teised küsimused ei võimalda. Need küsimused väljendavad tavaliselt soovi kuulda enamat ja toetavad vaba meenusprotsessi ehk lapse vaba juttu (narratiivi): *Kuidas ta seda ütles?* Lisaks ei pruugi osad avatud küsimused (küsilaused) sisaldada küsisõna ja neid võiks nimetada pigem infopäringuks, kuid annavad samasuguse efekti kui avatud küsimused: *Saad sa mulle sellest hetkest rohkem rääkida, kui te läksite parki? Mis sulle sinu ema juures meeldib?* (Liivamägi ja Kask 2012: 78).

Afektiivsed küsimused on avatud küsimuste alaliik ja suunatud vastaja tunnete, mõtete, suhtumiste ja hoiakute väljaselgitamiseks: *Mis tunde see sinus tekitas? Mis sulle selle juures meeldis? Mis paneb sind niimoodi arvama?*

Sellist liiki küsimused aitavad vastajal väljendada oma arvamust, hoiakuid, mõtteid ja tundeid. Samuti aitavad avatud küsimused tasakaalustada võimusuhet intervjuul, mille suhtes on eriti tundlikud teismeeas lapsed (Liivamägi ja Kask 2012: 80).

Suletud küsimused sobivad kõige paremini faktide ja detailide täpsustamiseks ning kuuldu ülekordamiseks. Need aitavad rääkijal keskenduda ja tulla tagasi põhiteema juurde, või siis vestluse lõpetada (Niiberg 2011: 18). Suletud küsimused on suuremas osas *kas*-küsimused, kuid samuti: *mis, kes, millal, kus, kui palju* ehk mingeid faktiteadmisi küsivad küsimused (Liivamägi ja Kask, 2012; Niiberg 2011). Suletud küsimused panevad lapse keskenduma kindlale infole ja nõuavad lihtsat ja konkreetset vastust.

Alternatiivi- ehk valikvastustega küsimused on üheks suletud küsimuste liikideks, mida kutsutakse ka valikvastustega küsimusteks: *Kas see juhtus enne kooli või pärast kooli? Kas ta oli sõbralik või vihane?* Alternatiivküsimused algavad enamasti küsimusega *kas ... (kas see või teine)* ja vastamise võimalused on üsna piiratud (Liivamägi ja Kask, 2012; Niiberg 2011). Wright on märkinud, et sellised valikvastustega küsimused nagu: *Keda sa rohkem usaldad, oma ema või isa?* ei ole sobilikud (Wright 2002: 307).

Täpsustavad küsimused nõuavad intervjueeritavalt varem antud info põhjalikumat selgitamist: *Täpsusta palun, mida sa sellega silmas pead? Milliseid inimesi sa täpselt mõtled?* Täpsustavaid küsimusi saab esitada nii suletud küsimustena kui ka avatud, kirjeldust pärival moel (Liivamägi ja Kask 2012: 83).

Suunavad küsimused püüavad mõjutada vastuse sisu ja soovivad kindlat vastust, näiteks: *Eks ole, sinu ema riidleb sinuga vahel?* Seejuures ei ole laps tegelikult maininudki, et ema temaga riidleb ja seega annavad suunavad küsimused ette osa vastusest (vastus on küsimusse peidetud). Suunavaid küsimusi ei ole intervjuus soovitatav kasutada, kuna need on manipuleeriva iseloomuga küsimused (Liivamägi ja Kask 2012: 84).

Lapse küsitlemiseks kasutatavate küsimuste spetsiifika on mitmekülgne ja nõuab pidevat praktiseerimist, et lapse ärakuulamine annaks võimalikult palju informatsiooni selleks, et langetada otsus, mis on lapse huvidega kooskõlas.

Liivamägi ja Kask (2012: 93) on märkinud, et lapse ärakuulamisel on oluline vältida korraka mitme küsimuse esitamist. Samuti on oluline suurendada vaba meenutuse ning avatud küsimuste osakaalu ning vähendada suunatud, suletud ning valikvastustega küsimuste

osakaalu. Mida rohkem küsimusi korraga küsida, seda tõenäolisemalt vastab laps ainult viimasele küsimusele.

3.2 Kuulamine

Väga tähtis intervjueerimisel on oskus kuulata. Enamik inimesi arvab, et kuulamises ei ole midagi keerulist ja kuulamisoskus tuleb iseenesest. Niibergi sõnul on kuulamine nagu teisedki suhtlemise elemendid (rääkimine, kirjutamine, lugemine) väga keeruline tegevus. Just kuulamisvõime puuudmine põhjustab paljusid ebakõlasid ning arusaamatusi igapäevastes suhetes (Niiberg 2011: 12). Kidron on märkinud, et igaüks, kes soovib olla edukas läbirääkija, intervjueri, vahekohtunik, nõustaja, peaks oskama teisis inimesi kuulata (Kidron 2004: 85).

Üheks intervjuerimise olulisemaks komponendiks ongi aktiivne kuulamine. Niiberg märgib, et aktiivne kuulamine tähendab vajadust küsida, paluda selgitusi ja vahel lihtsalt anda tagasisidet, et kuulatav on arusaadav ning üheselt mõistetav (Niiberg 2011: 17). Samuti eeldab aktiivne kuulamine vestluspartneri jutust võimalikult täpset arusaamist ja oskus lugeda mitteverbaalseid märke.

Liivamägi ja Kask on välja toonud tuntumad aktiivse kuulamise tehnikad, milleks on:

- kogu tähelepanu pööramine vestluspartnerile, mis annab talle tunde, et tema jutt pakub huvi ning seda võetakse tõsiselt. Lapsed teevad üldjuhul väga head koostööd, kui nad tajuvad, et nende juttu võetakse tõsiselt.
- toetumine mitteverbaalsetele märkidele (näiteks vestluspartneri poole pööramine, tähelepanu väljendus, pilkkontakt).
- „ukseavajad” on lühikesed julgustavad laused, mis aitavad vestluspartneril oma mõtet jätkata või sellest põhjalikumalt rääkida: *Tahaksin sellest lähemalt kuulda. Räägi sellest veel.*
- peegeldav kuulamine on aktiivse kuulamise üks põhitehnikatest. See koosneb omakorda erinevatest komponentidest: ümbersõnastamine; täpsustamine; tunnete peegeldamine ja sisu ümbersõnastamine; vahekokkuvõtted (Liivamägi ja Kask 2012: 105 - 106).

Aktiivne kuulamine algab valmisolekust ja tahtmisest oma vestluskaaslast mõista. Kuna lapse ärakuulamise eesmärgiks kohtumenetluses ongi saada ülevaade tema seisukohast ja aru saada, mis võiks olla lapsele parim, on oluline osata kuulata seda, mida laps tegelikult soovib.

3.3 Mitteverbaalne suhtlemine

Suur osa suhtlusest toimub mitteverbaalselt, see tähendab, et me tõlgendame kaasvestleja sõnatuid vihjeid, tema miimikat, žeste, liigutusi ja hääletooni. See on kehakeel, mis räägib sageli rohkem kui kõnekeel.

Harilikult ei ole inimesed oma kehakeelest teadlikud, kuigi reageerivad tugevalt kaasvestleja mittesõnalistele signaalidele. Oluline on jälgida, kas kehakeel toetab verbaalset sõnumit või mitte. Intervjueerija saab mitteverbaalset kommunikatsiooni kasutades intervjuud soodustada. Näiteks närvilisemate laste puhul väga rahulikult, selgelt ja aeglaselt küsimusi esitades, samal ajal jälgida enda kehakeelt, et lapsel oleks mugavam vestelda. Või oma pika kasvu mõju teades rääkida lapsega samal tasandil, mitte vaadata last üle prilliraamide, mis võib jätta lapsele mulje, et tema ütlusi hinnatakse kriitiliselt (Liivamägi ja Kask 2012: 110).

Olulised mitteverbaalsed väljendusvahendid on silmside, miimika, kehahoiak, puudutused, poosid ja žestid, hääle toon. Kui kohtunik lapsega vestleb, peaks ta neid aspekte jäldima nii enda kui ka lapse puhul. Liivamägi ja Kask on märkinud, et küsitlemisel oleks hea hoida võimalikult avatud poose, nt vestluskaaslase poole kallutamine näitab koostööd ning väljendab huvi, tahapoole nõjatumine aga mõjub huvipuuduse või kaitsepositsioonina (Liivamägi ja Kask 2012: 113).

Paljud autorid, sealhulgas Niiberg (2011) ning Liivamägi ja Kask (2012) on välja toonud silmside olulisuse vestluses. Silmside loob kontakti ja kuni pole silmsidet saadud, pole ka kontakti loodud. Samas on Liivamägi ja Kask märkinud, et ka pilgu vältimine sisaldab informatsiooni. Näiteks võidakse olla hõivatud oma mõtetega või soovitakse vestlust vältida. Samuti välditakse pilku valetamise ajal. Silmsidel on oluline roll ka intervjuu lõpetamisel, kuna määrab palju, milliste tunnetega lahkeb laps intervjuult (Liivamägi ja Kask 2012: 114).

Vähemoluliseks ei saa pidada hääletooni, mis ei tohiks olla liiga vali või nõudlik. See võib lapse ära ehmatada. Kõige sobivam on lastega vestelda rahulikult ja madalal toonil. Liivamägi ja Kask selgitavad, et kiirustades esitatud küsimused muudavad vastaja närviliseks. Kõrgenenud hääletämbriga ja kiirustades esitatud küsimused mõjuvad ebakindlana. Liiga aeglaselt esitatud küsimused aga uinutavad (Liivamägi ja Kask 2012: 115). Nagu selgub, on lapse küsitlemiseks, sealhulgas kohtumenetluses ära kuulamiseks vajalik teada erinevaid küsitlemise spetsiifikaad.

3.4 Lapsesõbralik õigusemõistmine - suunised

Lapsesõbralik õigusemõistmine viitab õigussüsteemidele, mis garanteerivad lapse õiguste austamise ning efektiivse rakendamise kõige kõrgemal võimalikul tasemel, kaaludes põhjalikult lapse küpsuse ja mõistmise astet ning juhtumi asjaolusid. See on eelkõige õigusemõistmine, mis on lapse vajadustele ning õigustele kohandatud, tagades lapse isikupuutumatus, vääriskuse ja isikliku perekonnaelu austamise (Guidelines of the Committee of Ministers... 2011: 17).

Euroopa Nõukogu (EN) ministrite komitee võttis novembris 2010. aastal kasutusele lapsesõbraliku õigusemõistmise juhised selleks, et suurendada laste juurdepääsu õigusemõistmisele ning parandada nende kohtlemist selles. Need juhised tuletavad meelde lapse parimate huvide põhimõtteid, hoolitsust, austust, osalust ja võrdset kohtlemist (Kaldal 2015: 3). Viidatud juhistele tuginedes on Liivamägi ja Kask (2012) koostanud kohtunikele lapse ära kuulamist käsitleva juhendmaterjali, mida eelmistes peatükkides tutvustasin. Järgnevalt püüan vaadelda mõnesid EN - i juhiseid ja seda, kas lastega seotud menetlustes on neid arvesse võetud.

Euroopa Nõukogu juhistes rõhutatakse, et kõik lastega töötavad spetsialistid peaksid saama interdistsiplinaarset koolitust laste õigustest ja vajadustest erinevates vanusegruppides ning laste jaoks kohandatud menetlustoimingutest (Guidelines of the Committee of Ministers... 2011: 23).

Seda, et lapse ära kuulamine ja selleks erialaste teadmiste omamine on olulise tähtsusega, võib välja lugeda kohtunike koolitusprogrammi aruannetest aastatel 2013 - 2014. Nimelt nähtub 2013. aasta aruandest, et kohtunikele korraldati koolitus „Lapse heaolu olemus“, mille raames

käsitleti lapse ärakuulamist tsiviilkohtumenetluses vanemate vahelistes hooldusõiguse vaidlustes ning anti ülevaade lapse õiguste konventsiooni artikli 12 tähendusest ja ulatusest ehk lapse õigusest olla ära kuulatud ja kaasatud temaga seotud otsustusprotsessidesse. Samuti käsitleti koolitusel lapse parimatest huvidest ning arengulistest vajadustest lähtumist tsiviilkohtumenetluses lastega seotud kohtuasjades. Koolituse tagasisides leiti, et oleks vaja koolitust, kus keskendutakse just sellele, missugune peaks olema lapsesõbralik kohtumenetlus. Samuti toodi välja, et järgneval koolitusel tuleks käsitleda laste heaolu ning ärakuulamist puudutavat kohtupraktikat. Osalejad olid seisukohal, et koolitustel tuleks käsitleda ka laste ärakuulamise kui toimingu praktilist läbiviimist ja laste küsitlemise tehnikaid.

2014. aasta aruandest selgub, et, koolituse „Lapse ärakuulamine kohtumenetluses“ raames tutvustati kohtunikele laste küsitlemise tehnikaid. Koolitust viisid läbi kohtunikele mõeldud käsiraamatu „Laste küsitlemine kohtumenetluses“ autorid, kliiniline psühholoog Kristjan Kask ning psühholoog ja perelepitaja Anneli Liivamägi. Kuivõrd lapse huvidega ja kohtumenetlusse kaasamisega seonduvat on eelneval kolmel aastal erinevate koolituste raames käsitletud, siis sellel aastal samateemalist koolitust plaanis ei ole.

EN - i juhised rõhutavad, et kohtunikud peaksid austama laste õigust olla ära kuulatud igas juhtumis, mis neid mõjutab või vähemalt oma arvamust avaldada. Lastega tuleks konsulteerida viisil, et nad tahaks olla ära kuulatud (Guidelines of the Committee of Ministers... 2011: 28).

Kuna Eesti Vabariigis kehtiva tsiviilkohtumenetlusseadustiku kohaselt ei ole kohtul kohustust alla 10 - aastaseid lapsi ära kuulata, siis ei ole garanteeritud, et iga lapse hääl ja arvamus oleks last puudutavas juhtumis isiklikult ära kuulatud. Küll aga määratakse alaealisele isikule vanusest olenemata (seega ka vastsündinutele vanemlikke õigusi puudutavates vaidlustes) tema huvide kaitseks riigi poolt esindaja, mistõttu jõuab lapse seisukoht igas menetluses kohtunikuni läbi lapsele määratud esindaja arvamuse.

Liikmesriigid peaksid kaaluma lastele spetsialiseerunud kohtunike ja juristide süsteemi rajamist (Guidelines of the Committee of Ministers... 2011: 33).

Praeguse seisuga puudub Eesti Vabariigis laiem võrgustik, mis koondaks enda alla lastele spetsialiseerunud kohtunikke ja juriste. Sellist spetsialiseerumist võib kohata teiste ekspertide

seas, kes lastega tegelevad, nt psühholoogid, psühhiaatrid, nõustajad, noorsoopilitseinikud, prokurörid jne. Vähemalt tsiviilkohtumenetluses kehtib endiselt praktika, et kohtunikud lahendavad lisaks lastega seotud juhtumitele ka kõiki teisi asju.

Laste ära kuulamise praktika on erinev. Kuid üha rohkem on hakatud tähelepanu pöörama lapse kui isiksuse ja õiguste omaja arvestamisele kohtumenetluses. Lapse arvamusega ei ole võimalik alati ja igas juhtumis arvestada, kuid lapse arvamus teda puudutavas menetluses aitab kaasa lapse õiguste tagamisele.

4. Probleemipüstitus, eesmärk ja uurimisküsimused

On oluline, et lapsi, kes satuvad õigussüsteemi, koheldaks võimalikult professionaalselt ja arvestades kõiki kehtivaid õigusnorme. Sealjuures peaks menetleja kindlasti lapsele selgitama, missugused õigused on lapsel konkreetses menetluses ning vajadusel määrama lapsele pädeva esindaja. See saab vaid toimuda juhul, kui lastega kokku puutuvad inimesed on läbinud piisava ettevalmistuse ja omavad teadmisi lastest, nende õigustest ja laste kohtlemise praktikatest.

Just laste kohtlemine Euroopa Liidu (edaspidi ka EL) õigussüsteemides on Euroopa institutsioonides ja kõikides liikmesriikides väga oluliseks mureküsimuseks. Euroopa Komisjon rõhutab Euroopa Liidu Laste õiguste tegevuskavas, et lapse õiguste edendamine ja kaitse on üks EL - i eesmärgi, samuti on lapsesõbraliku õigusemõistmise edendamine selles valdkonnas kesksel tähtsusega. Kui kohtusüsteem ei ole lapsesõbralik, võivad laste õiguste täitmist kahjustada erinevad piirangud ja rikkumised, mis võivad olla muuhulgas seotud kohtunike poolt ärakuulamisega või seoses seadusliku esindatusega (Euroopa Komisjoni teatis 2011: 3 - 6).

Kuna liikmesriikide lõikes erinevad laste kaasamise praktikad väga suurel määral ja lisaks puuduvad ühtsed standardid ja suunised selle kohta, kuidas ja millal tuleks lapsi kohtumenetlustesse kaasata, uuris Euroopa Komisjon laste kaasamist kohtusüsteemi ning lapsesõbralikku õigusemõistmist, kogudes selleks asjakohaseid statistilisi andmeid ja õigusala informatsiooni kogu Euroopa Liidus. Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet (FRA) viis projekti „Laste osalemine kohtumenetlustes“ raames läbi uurimuse kümnes EL - i liikmesriigis (sh Eestis). Uuring käsitles laste kohtlemise praktikaid ja protseduure ja vaatles laste osalemist kohtumenetlustes ja õigussüsteemis tervikuna. Uuringu eesmärgiks oli hankida vahetut teavet riikide olukorra kohta ning muuta liikmesriikide kohtusüsteemid lapsesõbralikumaks. Uuringu kolmes etapis osalesid erinevad spetsialistid ja täiskasvanud, kuid põhirõhk oli teada saada laste perspektiivi, st intervjueriti lapsi, kellel olid kogemused osalemisega kohtumenetluses ohvri või tunnistajatena (European Union Agency for Fundamental Rights, FRA).

Selleks, et tagada lapsesõbralik õigusemõistmine, on oluline mõista nende inimeste seisukohti kes otseselt kohtumenetluses lastega kokku puutuvad ja nende kasutatavaid meetmeid.

Asusin seisukohale, et analüüsid lapse ärakuulamise protsessi, on võimalik saada ülevaade sellest, kuivõrd lapsesõbralik on kohtusüsteem. Lapsi esindavaid advokaate ja teisi asjasse puutuvaid ametnikke on eelnevalt juba küsitletud (nt Valma 2012, Espenberg jt 2013) ning seetõttu pidasin oluliseks kohtunike, kui otseselt õigust teostavate ja tsiviilkohtumenetluses laste ärakuulamist läbiviivate inimeste praktikate ja ettevalmistuse väljaselgitamise.

Magistritöö eesmärgiks on analüüsida ja anda ülevaade laste ärakuulamise praktikatest tsiviilkohtumenetluses. Töö fookuses on kohtunike tegevus lapsi ära kuulates. Püstitatud eesmärgi saavutamiseks kasutan alljärgnevat uurimisküsimusi.

- Millest kohtunikud lähtuvad laste kaasamisel/ärakuulamisel
- Kuidas lapsi ära kuulatakse ja milliseid meetodikaid kasutatakse
- Kuivõrd kohtunikud kasutavad lapse ärakuulamiseks välja töötatud juhendmaterjali

METODOLOOGIA

5. Uurimismeetodi valik ja põhjendus

Kuna soovin välja selgitada, kuidas lapsi tsiviilkohtumenetluses ära kuulatakse ja milliseid praktikaid kasutatakse, on kõige sobilikumaks viisiks uuringu läbiviimisel kasutada kvalitatiivset lähenemist.

Kvalitatiivseid uuringuid juhib kõige enam konstruktivistlik maailmavaade, kus oluline on see, kuidas inimesed nähtuse tähendust või sellest arusaamist rajavad. (Merriam 2014: 125 - 128). Minu jaoks on oluline välja selgitada, millise tähenduse annavad kohtunikud lapse ärakuulamisele menetluses ja kuidas nad seda korraldavad.

Kvalitatiivsed uurimused on paindlikud, suunatud inimeste kogemuste, arusaamade ja tõlgenduste mõistmisele ning viiakse läbi osaleja jaoks loomulikus keskkonnas, mis võimaldab uurijal märgata indiviidi kohta iseloomustavaid rikkalikke detaile ning osalejate tegelikku kogemusse sisse elada (Cresswell 2003; Laherand 2008: 17 - 24).

Locke, Silverman ja Spirduso on tähelepanu pööranud uurija mõjule andmete kogumisel, öeldes, et kvalitatiivses uuringus on uurija tihti andmete kogumise ja analüüsimise tegelik instrument ja seega on teadlikkus sellest, mida ta uuringusse toob, keskse tähtsusega (Locke jt 2010: 207).

Nii on uurija seisukohalt ääretult oluline leida enda jaoks sobiv roll, millega uuritavate juurde minna ja samas mõelda, millist suhet soovitakse omada uuritavate inimestega. Blaikie on selgitanud, et valida tuleb selle vahel, kas säilitada „professionaalne“ distants uuritavatest või sukelduda üleni nende sotsiaalsesse maailma (Blaikie 2011: 11).

Minu uurimistöö seisukohalt oli tähtis säilitada professionaalne distants, kuna selliselt positsioonilt on kergem andmeid koguda ja usaldust saavutada. Kvalitatiivne lähenemine oma paindlikkuses andis mulle võimaluse kaasata uuritavad kokkuleppel neile sobival ajal ja neile sobivas keskkonnas.

5. 1 Andmekogumise metoodika

Uuringu läbiviimiseks kasutasin poolstruktureeritud intervjuud ja vaatlust. Poolstruktureeritud intervjuu annab võimaluse kasutada varem koostatud intervjuukava, mõelda eelnevalt põhjalikult läbi uurimuse eesmärgist ja uurimisküsimustest lähtuvalt olulisi teemasid, muuta intervjuerides vajadusel küsimuste järjekorda ja hoida intervjuus käsitletavaid teemasid uurija huvide piirides. Samas on sellisel intervjuuvormil teatud paindlikkus vastavalt situatsioonile ja mul on võimalus esitada vajadusel täpsustavaid küsimusi. Lisaks viisin läbi vaatlused lapsi ärakuulavate kohtunike juures: osalesin tsiviilkohtumenetluse hagita menetluste raames läbi viidud ärakuulamiste juures.

Kvalitatiivne intervjuu on suhtlus intervjuerija ja vastaja vahel, kus intervjuerija rajab üldise vestluse suuna, mis sisaldab teemasid, mida arutada (Babbie 2011: 312). Neuman on märkinud, et silmast silma intervjuudel on kõrgeim vastuste osakaal ja valesti tõlgendatud küsimusi saab ümber sõnastada (Neuman 2003: 290 - 300).

May märgib, et poolstruktureeritud intervjuu puhul ollakse seisukohal, et seda tüüpi intervjuud lubavat inimestel vastata rohkem nende tingimustele kui standardiseeritud intervjuu seda lubab (May 2011: 135). Kvale on seisukohal, et intervjuu on instrumentaalne dialoog ja uuringus muutub vestlus tööriistaks. Seega on intervjuu tööriist, mis annab intervjuerijale kirjeldused, narratiivid ja tekstid, mida uurija seejärel tõlgendab ning esitab vastavalt oma uurimisvaldkonnale (Kvale 2006: 484).

Intervjuule lisaks kasutasin andmete kogumiseks mittesekkuvat vaatlust, mille käigus protokollisin lapse ärakuulamise ja tegin märkmeid. Vaatlusandmetes kajastub eelkõige kohtunike poolt teostatava küsitluse ülesehitus ja suhtlemise viis. Ehk kuidas lapse küsitlemine algab, millistele teemadele pannakse rõhku, milliseid küsimusi küsides. Kuidas on informatsiooni saamiseks küsimused üles ehitatud ja kas ning milliseid tehnikaid kasutatakse. Kuidas laps ennast ärakuulamise käigus, objektiivsele vaatlusele tuginedes, tunneb.

Intervjuu ja vaatluse kombineerimine võimaldab ühelt poolt koguda vastaja kirjeldusi ja tõlgendusi toimuvast ning vaatlus annab võimaluse näha, mis toimub tegelikkuses ehk kuidas laste ärakuulamine praktikas läbi viiakse.

Minu jaoks oli oluline saada uuringus osalejate aus arvamus, mitte see, mis on ühiskondlikult aktsepteeritav. Esmärk oli teada saada intervjueeritavate isiklikku ja vahetut arvamust sündmustest, mitte "avalike suhete" versiooni, mida nad arvavad, et intervjueri tahaks kuulda. Rääkides osalejatega individuaalselt, andis mulle hiljem võimaluse võrrelda ühe inimese praktikat teiste omadega.

Kuna intervjueeritavateks olid kohtunikud, kes omavad kõrget positsiooni ja mõjutavad avalikkust läbi oma otsuste, peegeldades sellega ühiskonnas valitsevaid õigusnorme, on tegemist kahtlemata mõjukate isikutega. Neid võiks käsitleda oma ala ekspertidena, kes kuuluvad professionaalide hulgas kõrgemasse kihti.

Bogner, Litting ja Menz on märkinud, et sotsiaalteaduslik huvi ekspertidele on suunatud nende spetsiifilisele, kontekstist tulenevale teadmisele teatud uurimisvaldkonnast või nende sisemisele teadmisele mõnest organisatsioonist, protseduuridest või sündmustest. Ehk teisisõnu on eksperdid kui informaatoreid, kes omavad teadmisi, millele uurijad muud moodi ligi ei pääse (Bogner jt 2009: 100).

Mikecz on märkinud, et ekspertidega võib kontakti saamine olla raske ning nende usalduse võitmine ja usaldusliku suhte rajamine veelgi raskem (Mikecz 2012: 482). Selle põhjuseks on nii Bogner jt kui ka Mikecz välja toonud, et ekspertideks on tihti inimesed, kes asuvad võimupositsioonidel ja võivad seepärast informatsioonile ligipääsu keelata (Mikecz 2012: 483, Bogner jt 2009: 100).

Minu eeliseks oli eelnev tööalane kokkupuude intervjueeritavatega, mis tagas lihtsama juurdepääsu kohtunikega kontakteerumiseks ja nõusoleku saamiseks uuringus osaleda. Bogner, Litting ja Menz järgi võib ekspertide nõustumine teatud uuringutes osaleda, olla seotud altruismiga, kus on motivatsiooniks näiteks soov toetada noori uurijaid nende teaduslikes püüdlustes või üldiselt panustada teaduslikule arengule (Bogner jt 2009: 105).

Ma ei välista võimalust, et intervjueeritavate nõustumises mängis oma rolli ka asjaolu, et suur osa küsitletutest olid omandanud hariduse samuti Tartu Ülikoolis, mis lisas kindlasti usaldusväarsust uuringus osaleda.

5.2 Valim ja uurimuse käik

Uurimuse valimi moodustasid 8 kohtunikku kahest regioonist. Kohtunike poole pöördusin palvega uuringus osaleda ja neid intervjuuerida. Kõik kohtunikud leidsid oma tihedas ajagraafikus aega intervjuu läbiviimiseks. Vaatlusi õnnestus läbi viia neljal korral, sest enamasti oli tegemist kas alla 10 - aastaste lastega, keda kohtunikud ei pidanud vajalikuks ära kuulata või ei olnud kohtuniku sõnul tema menetluses sel hetkel ühtegi sellist asja, kus oleks olnud vajalik lapsi ära kuulata. Ühele kokku lepitud ärakuulamisele menetlusosalised kahjuks kohale ei ilmunud ja vaatlus jäi selle tõttu tegemata.

Intervjuud viisin läbi jaanuar - aprill 2015, silmast silma poolstruktureeritud individuaalintervjuudena. Intervjuud toimusid kohtunike töökabinetis, ühel juhul kasutati kohtuniku eelistusel intervjuerimiseks kohtumaja konverentsisaali. Intervjuude pikkus jäi ajavahemikku 20 minutit kuni 1 tund. Kõik intervjuud lindistasin kohtunike nõusolekul ja salvestatud intervjuud transkribeerisin ning analüüsimiseks kasutasin temaatilist analüüsi.

Lisaks intervjuudele viisin läbi 4 vaatlust. Vaatlused viisin läbi ajavahemikus oktoober 2014 - veebruar 2015. Üks vaatlus toimus kohtumaja saalis, kus kuulati ära 10 - aastast last. Teine vaatlus toimus kohtuniku kabinetis, kus ta kuulas ära 13 - aastast last. Kaks vaatlust toimusid kohtumajast väljas, ühes lastekodus, kus kuulati ära kahte last, vanuses 4 aastat ja 6 aastat ning ühes SOS - Lastekülas, kus kuulati ära 8 - aastast last. Vaatluste ajal tegin märkmeid, keskendudes vestluse sisu kohta, sellele mida kohtunik küsis ja mida laps vastas.

Vaatlusi läbi viies olin ära kuulatavate laste jaoks täiesti neutraalne ja kõrvaline isik, mind ei tutvustatud kordagi, mis võis jätta lastele mulje, et ärakuulamine sellisel kujul on täiesti normaalne ja midagi erakorralist, mingisuguse kõrvalise isiku kohalolu, ei toimu. Olin kohtunikust ja ära kuulatavast lapsest distantseerunud ja jälgisin kogu protsessi eemalt.

5.3 Andmeanalüüsi meetod

Uurimuse jaoks kogutud andmete analüüsiks kasutasin temaatilist analüüsi. Temaatilise analüüsi eesmärgiks on leida üles andmetes peituvad tähendused ja arusaamad (Ezzy 2002; Flick 2011). Temaatiline analüüs on induktiivne analüüsi meetod, milles teemad liigitatakse kategooriatesse, mitte ei määrata eelnevalt enne andmete kodeerimist. Neid kategooriaid

mõjutavad saadud uurimuse andmed. See uurimisvorm viib uurija teemade juurde, mis on varjatud andmestikus. Teemade esmane määramine ehk avatud kodeerimine on avastuslik ja andmeid otsiv (Ezzy 2002: 88 - 89).

Seega võimaldab temaatiline analüüs leida mõttemustreid ja olulisi seisukohti, mida kirjeldades saab mõista uuringus osalejate arusaamu uuringuküsimustes välja toodud teemade suhtes. See loob omakorda võimaluse aru saada inimeste erinevatest tõlgendustest mingisugustest nähtustest.

Bold (2012) on seisukohal, et temaatiline analüüs on efektiivne, kui uurijal on kindel fookus uurimust alustades ja intervjuu küsimused juhivad osalejat rääkima soovitud teemast.

Peale uurimisandmete kogumist, transkribeerisin kõik intervjuud täies mahus ja talletasin vaatluse andmed. Sellele järgnes kogutud andmete korduv läbilugemine ja märkmete tegemine. Creswell ja Clark on välja toonud, et kvalitatiivses uuringus hõlmab andmete uurimine kogutud andmete läbilugemist, et saada ülevaade kogu andmebaasist. See tähendab oma esialgsetest mõtetest märkmete tegemist intervjuude transkriptsioonidele või kohtumiste protokollidesse (Cresswell jt 2007: 130). Seega omasid üleskirjutused või muud märkmed ja nende täpsus olulist rolli hilisemas analüüsi protsessis.

Andmete analüüsimisel kasutasin andmete kodeerimist. Avatud kodeerimise etapis jagatakse andmed kategooriatesse ja alamkategooriatesse. See on protsess, milles andmeid lahti võetakse, läbi vaadatakse ja kategoriseeritakse. Seda juhivad uurimisküsimused ning see viib uute küsimusteni (Blaikie 2003; Cresswell ja Clark 2007; Neuman 2003).

Kodeerimisel kasutasin peamiselt horisontaalanalüüsi (*cross - case analysis*), mille korral vaadeldakse samal ajal mitut analüüsitavat juhtumit, nt kogutakse erinevatest intervjuudest kokku kõik konkreetse teema kohta käivad tekstiosad. Selline lähenemine annab võimaluse suuremaks üldistatavuseks ja aitab välja tuua intervjuueeritavate peamised arusaamad teatud küsimuste käsitlemisel. Lisaks on manifestse analüüsina esitatud uuringus osalejate poolt otsesõnu välja öeldud tsitaadid (Kalmus jt 2015).

Uuringutulemuste analüüsile järgnes tulemuste tõlgendamine ja tematiseerimine ning uurimuses püstitatud küsimustele kõige olulisemate vastuste välja toomine. Uurimisandmete illustreerimiseks kasutasin intervjuude tsitaate, et näidata oma analüüsi paikapidavust.

Intervjuu tulemuste ja analüüsi arutelu esitamisel kasutan vaatlusandmeid ilmestamiseks ja vajadusel võrdlen kirjandusest tulenevate teadmistega. Analüüsimisel käsitlen intervjuude käigus esile kerkinud põhilisi teemasid ja alateemasid. Osad teemad olid etteantud küsimustest, osa teemasid kerkisid üles intervjuueeritavate enda vastustest. Tulemuste esitamisel oli plaanis põimida analüüsi teksti illustreerivate otsesitaatidega. Peale tsitaatidega tutvumist ei soovinud kohtunikud, et nende otse öeldud sõnu tsiteeritakse ja töös välja tuuakse. Oli neid, kes soovisid töös kasutatavaid tsitaate muuta keeleliselt sobivaks ja neid, kes soovisid töö sisu üle kontrollida. Leidsin, et intervjuueeritavate tegevus muuta oma tsitaadid sobivaks, kaotab öeldu autentsuse ning sellest tulenevalt on algselt esitatud tsitaadid tööst eemaldatud ja esitatud vaid kokkuvõtted intervjuudes kõlanud seisukohtadest. Oma sõnade tsiteerimiseks andis loa üks intervjuueeritud kohtunik. Tsitaadid on esitatud kursiivkirjas ning nende valikul olen lähtunud sellest, kui suurt infoväärtust ja omanäolisust need edasi annavad. Tsitaadid on puhastatud üneemidest ning mõnel juhul tihti korduvatest parasiitsõnadest, mille väljajätmisel mõtte sisu ei muutu, kuid lugejal on tunduvalt kergem teksti jälgida.

Eristamiseks vaatlusel kogutud andmeid ja intervjuul saadud informatsiooni, kasutan vaatluse tähisena lühendit „vtl“, mis tähistab väljavõtet vaatlusandmetest. Lühendi järgi on järjekorranumber, vastavalt 1, 2, 3 ja 4 (nt vtl 1). Vaatlusandmed on esitatud samuti kursiivkirjas.

Analüüsis esitatud tsitaatide paremaks mõistmiseks toon välja transkriptisoonis kasutatud märgistuse. Olen kombineerinud nii Suoninen kui ka Jokinen poolt kasutusele võetud märgistust (Suoninen 1993, Jokinen 1993, viidatud Laherand 2008 : 282 - 283 kaudu).

(.) lühike paus

(...) pikk paus

alla joonitud rõhutatud koht

*muust kõnest vaiksem lõik *

(uurija poolne kommentaar)

[uurija poolne täiendus]

5.4 Uurimuse eetiline aspekt

Intervjueerimiseks sain nõusolekud kõikidelt intervjueeritavatelt. Enne nõusoleku saamist selgitasin uurimuse eesmärgi ja saadavate andmete kasutamist oma magistritöös. Kinnitasin osalejatele, et intervjuu käigus saadud ütlusi ei seostata nende isikuga ning intervjuu salvestised kustutan peale transkribeerimist. Lisaks kinnitasin osalejatele, et töös tagatakse nende konfidentsiaalsus ja kõik nimed muudetakse.

Kuna kohtunike ringkond on üsna väike, nende nimed, eelnev töökäik ja muud andmed, mida on võimalik kindla isikuga seostada, on avalikult leitavad ja igaühe jaoks kättesaadavad, pidasin oluliseks, et täieliku konfidentsiaalsuse saavutamiseks ma ei märgi tulemuste esitamisel, kas tegemist on mees - või naiskohtunikuga, kui kaua sellel ametikohal on töötatud või millises kohtumajas ametis ollakse. Lisaks jätsin välja koha - ja asutuste nimed, mis intervjuudes avalikustati. Siiski keelasid uurimuses osalenud kohtunikud (välja arvatud ühe erandiga) enda otsesitaatide kasutamise töös, kuna kartsid, et tsitaatide kaudu võib nende anonüümsus olla rikutud. Seetõttu on analüüsi illustreeritud vaid ühe vastaja tsitaatidega.

UURIMISTULEMUSTE ESITAMINE JA ANALÜÜSI ARUTELU

Andmete kodeerimise käigus kerkisid esile järgmised teemad ja alateemad, mis on esitatud analüüsiskeemis:

Põhiteemad

Alateemad

Lapse ärakuulamine

Seadusekesksus

- Seaduse mõju
- Hinnang seadusele
- Lapse vanus
- Lapse arengufaas ja küpsus osaleda kohtumenetluses

Juhtumikesksus

- Lapse ärakuulamist mõjutavad tegurid
- Lapse küpsus adekvaatset infot andma
- Lapse küpsus pingeid taluda
- Soov lapsi säästa kohtumenetluses osalemise pingest
- Juhtumist tingitud vajadus last ära kuulata

Tundlikud teemad

- Lähedase surm
- Pärandiküsimused ja lapse huvide kaitse
- Lapsendamine, k.a lapsele info edastamine tema lapsendatud staatusest
- Isaduse tõendamine
- Vanematevahelised konfliktid ja lapse vanematepoolne ärakasutamine
- Erivajadustega lapse ärakuulamine

Koostöö teiste spetsialistidega

- Lastekaitsetöötajad
- Klassijuhatajad ja sotsiaalpedagoogid
- Psühholoogid

Lapse ärakuulamise protseduur

- Kohavalik
- Osalejad
- Kontakti loomine
- Vestluse pikkus
- Andmete talletamine
- Kohtuniku roll informeerijana
- Lapse poolt antud info salastatus
- Saladuse hoidmine

Ärakuulamise metoodikad

- Küsimuste esitamine
- Kehakeele jälgimine ja kajastamine

Vanemate poolt mõjutatud lapsed

Laste ärakuulamise olulisus

- Lapse huvidest lähtumine
- Lapse arvamusega arvestamine

Kohtunike ettevalmistus

- Täiendõppe vajadus
- Käsiraamatu kasutamine
- Spetsialiseerumine perekonnaasjadele
- Laste esindajad

LAPSE ÄRAKUULAMINE

Intervjuudest kohtunikega selgus, et laste ärakuulamisel lähtutakse kõigepealt tsiviilkohumenetluse seadustikust (TsMS), mille § 552¹ järgi kuulab kohus ära last puudutavas asjas vähemalt 10 aastase lapse arvamuse.

Seega kohtunikul on kohustus ära kuulata lapsed alates 10 - aasta vanusest ja sellele seadusest tulenevale kohustusele viitavad peaaegu kõik intervjuueeritavad. Lisati veel, et 10 – aastane laps on oma arengutasemelt võimeline selgitama, mis temaga toimub ja kuidas ta sellesse suhtub. See tähendab, et kohtunikud lähtuvad lapse ära kuulamisel esmalt seaduse ettekirjutusest.

Hinnang seadusele

Üks intervjuueeritud kohtunik oli seisukohal, et lapse ära kuulamine sellises vormis nagu see praegu on ette nähtud, ei ole põhjendatud. Tema sõnul on see Saksamaalt üle võetud, samas on välja töötamata jäetud muud abistruktuurid. Samuti on meie tüüpiline perevaidlus hoopis teistsugune kui Saksamaal. Seal vaieldakse kuni pärandini välja ja vanematel on mida lastega jagada. Seevastu Eestis on perevaidluse puhul tegemist pigem vanemate oskamatuseluga eluga toime tulla ja alkoholiprobleem.

Vastaja sõnul ei saa Eesti seaduseandja aru, et teiste riikide seaduste ja regulatsioonide kriitikavaba ülevõtmine ei pruugi olla parim lahendus. On jäetud arvestamata konkreetse ühiskonna iseärasustega. Selline nõue on väljastpoolt tulnud, kopeeritud teisest riigist ja teeb asja keeruliseks ja formaalseks.

Kui lapse ära kuulamist tehakse formaalselt, siis last käsitletakse pigem objektina, kuigi lapse ära kuulamise aluseks on lapse käsitlemine subjektina. Lapse ära kuulamine tuleneb üleeuroopalikust nõudest, mis on pärit Lapse õiguste konventsiooni artiklist 12, mille järgi tuleb tagada lapse õigus oma seisukohale igas teda puudutavas küsimuses ning õiguse ära kuulamisele ja arvesse võtmisele lähtuvalt tema eest ja küpsusest. Ilmselt kohtunik teab, et konventsiooni, millega on liitunud, peab kohaldama, aga selgitab, et kopeeritud metoodika ei ole Eesti oludesse sobiv.

Kui Merlin Mardisalu uuris oma bakalaureusetöös lapse käsitlemist Eesti kohtusüsteemis perekonnast eraldamise praktikas, selgus, et alla 7 - aastasi lapsi käsitletakse objektina, kuna seadused ei kohusta sellises vanuses laste arvamust küsima. Samas ei pane ka ettenähtud vanusepiiri ületamine last kohe subjekti rolli, sest kriteeriumite puudumise tõttu oleneb konkreetsest töötajast, kas ta võtab last subjekti või objektina (Mardisalu 2007: 27).

Kohtunik selgitab, et otsuse tegemiseks peavad olema teised tõendid, mitte lapse jutt. Otsuse tegemisel lähtub ta pigem faktiandmetest, mille hulgas lapselt saadud info ei ole määrav ning sellel pole ka juriidiline kaal tema arvates.

Lapse vanus ja küpsus

Kui laps on alla 10 - aastat vana ja puudub ärakuulamise kohustus, kaaluvad kohtunikud lapse ärakuulamist, tuginedes asjas esitatud tõenditele, asja keerukusele, lapse vanusele või sellele, kas midagi on jäänud selgusetuks. Tunnistati, et lapse ärakuulamist kaalutakse ka viimase võimalusena, kui vanemate ja lapse esindaja ärakuulamine on tehtud ja on näha, et asi ei lahene.

Leidus ka kohtunik, kes ütles, et tema ei kuulagi lapsi ära, isegi kui need on vanuses 7a, 8a, 9a, kuigi nemad tõenäoliselt oleksid suutelised oma arvamust avaldama. Ka toodi välja, et kuigi alla 10 – aastaste laste ärakuulamine ei ole pidev praktika, tehakse seda siiski, kui on näha, et laps on suuteline oma arvamust avaldama ja kui tema arvamus võiks sisaldada olulist informatsiooni, millel võiks mõju olla. Kuid see selgub konkreetsest juhtumist. Ülejäänud intervjuueritavad vastasid, et lapse arvamuse küsimine sõltub erinevatest asjaoludest. Lisaks toonitati, et oluline kriteerium on lapse arengutase ja võime oma seisukohta väljendada. Selle kindlaks tegemiseks lähtutakse tihtipeale lastekaitsetöötajate hinnangust. Selgitati, et kuna lastekaitsetöötajad on lapsega eelnevalt kohtunud, oskavad nad hinnata, kas lapse arengutase võimaldab tal oma seisukohti väljendada või mitte. Lastekaitse spetsialistilt lapse kohta saadud informatsiooniga üldjuhul arvestatakse. Seega on oluline lapse ärakuulamisel teiste spetsialistide roll.

Rutt Laugus (2012) on oma magistritöös teinud ettepaneku seaduse muudatuseks, mille kohaselt oleks alates 7 - aasta vanuste laste ärakuulamine kohustuslik. Selle töö raames läbi viidud intervjuudest selgus, et enamasti peavad kohtunikud 7 - aastaseid lapsi liiga väikesteks, et neid kohustuslikus korras peaks ära kuulama ja ei poolda seda. Selgitati, et 7 - aastast last võib praegugi ära kuulata, kui tema arengutase seda võimaldab.

LAPSE ÄRAKUULAMIST MÕJUTAVAD TEGURID

Lapse küpsus pingeid taluda

Kohtunike arvamused lapse vanuse üle arutlemisel põhinesid erinevatel alustel. Vanusega seotud arengutaseme kõrval, mis sisaldab võimet adekvaatselt oma elu või perekonnas toimuvaid sündmusi esitada, arutleti ka lapse säästmise põhimõtet. Kerkis üles küsimus, millest tuleb lähtuda lapse vanuse määratlemisel. Kas 7 - aastane laps on võimeline taluma pinget, mis käib kaasas kohtuprotsessis tunnistuse andmisega? Kõlas arvamus, et 7 - aastane ei ole mitte liiga väike, et oma arvamust avaldada, vaid et teda tuleks veel säästa kohtumenetlusest, kus teda küsitlevad mitu inimest. Laps võibolla ei oska veel sellele pingele vastu seista, kuigi tal ilmselt oma arvamus oleks olemas.

Intervjuudest selgus, et lapsi ära kuulates soovitakse neid säästa. Siin võib tekkida vastuolu, kus ühelt poolt on lapsel õigus osaleda teda puudutavate küsimuste otsustamisel. Ja teisest küljest, kas alati on lapse osalemine põhjendatud, kui soovitakse last säästa? Lapse õiguste konventsiooni järgi peab laps osalema teda puudutavate küsimuste otsustamisel, kuid lastele määratakse riigi poolt esindaja ja lapse seisukoht on läbi esindaja niikuinii kohtul olemas. Seega näevad intervjuueeritavad asja teist külge ja teevad korrekture selles osas, et kas last peab alati isiklikult ära kuulama. Kuid lapse osalemine ei välista lapse õigust olla kaitstud.

Lapse küpsus adekvaatset infot anda

Lisaks lapse võimele pingeid taluda, räägiti sellest, et nt 7 - aasta vanused lapsed võivad olla liiga mõjutatavad. Selgitati, et kui isa käitub kodus halvasti, kuid toob lapsele mänguasja, siis laps võib öelda, et isa on hea. Kuid seda, et isa on mänguasja toonud, seda on võimalik ka ema käest teada saada ja selleks ei ole vaja last ära kuulata.

Intervjuudest selgus, et mõni kohtunik ei küsitle üldse alla 10 - aastaseid lapsi ja suurem osa intervjuueeritutest ei pea mõistlikuks kuulata näiteks kohustuslikus korras ära alates 7 - aasta vanuseid lapsi.

Paljud uuringud (Halikias, 1994; Woolard, Repucci ja Redding, 1996, viidatud Ballard, Rudd, Applegate ja Holtzworth-Munroe 2014 kaudu) on käsitlenud seda, kas lapsed on võimelised osalema täiskavanulikes küsimustes ja ajalooliselt on juriidiline vastus olnud tavapäraselt „ei“. Õigussüsteem on vaadelnud lapsi kui indiviide, kel puudub täiskasvanutele omane

suutlikkus. Tundub, et samas kui eeldatakse täiskasvanute pädevust, eeldatakse ka laste ebapädevust.

Verhellen (2000: 26 - 28) ütleb, et väited laste ebapädevusest on seatud kahtluse alla, kuna inimese ametlik tunnustamine täisväärtusliku isikuna ei ole ka praegu seotud tema küpsusastmega ja väikestelt lastelt ei tohi võtta õigust väljendada oma seisukohti ja saada teavet neid puudutavate oluliste otsuste kohta ning avaldada oma arvamust olukordades, kus nende huvid täiskasvanute omadest erinevad.

Seega on oluline suhtumise muutumine ja teadvustamine, et lapse vanuse pärast ei tohiks kunagi eeldada, et lapse selgitused võiksid olla ebausaldusväärsed. Kuigi lapsed tajuvad kuni teatud vanuseni maailma ikkagi täiskasvanust sootuks teisiti, tuleb alati arvestada, et vanus ainuüksi ei määraks lapse käsitlemist subjektina.

Juhtumist tingitud vajadus last ära kuulata

Kohtunikel on võimalus lähtuvalt juhtumist, kaaluda, millistes asjades peaks kindlasti lapsi ära kuulama. Kõlas arvamus, et kuna aeg on edasi läinud, ei ole enam nii, et lastel on reeglina side ainult emaga. Ka emad on läinud kaugemale tööle ja lapsele lähedane sideisik võib olla hoopis vanaema, mõni vanem vend või õde, või tädid - onud. Seega juhtumid, kus on oluline lapsi ära kuulata, on eelkõige need, mis puudutavad lapse ja vanema vahelist suhtlust ja hooldusõiguse küsimusi. Intervjuudest tuleb välja juhtumikesksus: kõik sõltub konkreetsest juhtumist, mis eeldab erinevat lähenemist lapse ärakuulamisele. Iga kohtunik otsustab lähtuvalt juhtumist, kas alla 10 - aastast last on vaja ära kuulata või mitte. Intervjuudes toodi ühe näitena vanemaõiguste äravõtmise vaidlus, mille puhul tõenäoliselt räägitakse ka nooremate, kui 10 – aastaste lastega. See sõltub konkreetsest asjast ja sellest, mida on vaja välja selgitada. Näiteks võib olla vajalik kindlaks teha, kas vanem on lapse hooletusse jätnud või ohustab last ja kas omavaheline kiindumussuhe on olemas või mitte. Samas toodi välja, et kui tegemist on nt suhtlemiskorra määramisega ja lapse vastuseisu ei ole tajuda, siis ilmselt ei kuulata nooremat, kui 10 – aastast last ära, kuid kui lapse arvamusest väga palju sõltuks konkreetses asjas, siis pigem kaalutakse lapse ärakuulamist.

Intervjuudest selgus veel, et kohtunike hinnangul esineb juhtumeid, kus lapse ärakuulamine ei ole vajalik. Kui asjaolud on näiteks väga tundlikud, ei soovita last traumeerida ja info, mida laps annaks, on tuvastatav teiste tõenditega, siis pigem ei nähta vajadust last isiklikult ära

kuulata. Rõhutati, et lapse ärakuulamise arvestatakse sellega, kas ärakuulamine kohtu poolt traumeerib last. Toodi näide, et kui tegemist on tõsise väärkohtlemise juhtumiga, mis ilmneb juba asja materjalidest, siis pigem ei kuulata last ära, kuna sellisel juhul on lapsega tegelenud mitmed erinevad spetsialistid ja lapse ärakuulamine ei anna midagi juurde.

Mõnel kohtunikul on praktikas välja kujunenud juhtumid, millistes on kindlasti oluline laps ära kuulata. Selliste juhtumitena toodi välja suhtlemiskorra määramine ja vanemaõiguste piiramine.

TUNDLIKUD TEEMAD

Väga paljudel juhtudel lähtutakse lapse ärakuulamise teatud iseloomuga situatsioonidest, milleks võivad olla tundlikud teemad (lapsendamine, lähedase surm) või on tegemist vanemate omavahelise riiga, kus lapse küsitlemine tundub liiast. Laps juba niigi kannatab ja on väsinud sellest olukorrast ja ei nähta vajadust täiendavalt veel midagi uurida

Lapsendamine ja vanemluse tuvastamine

Olulise juhtumina, kus kindlasti last ära kuulatakse märgiti lapsendamist. LÕK - i järgi peab lapsendamise asjas olema tagatud kõikide osapoolte nõusolek ja selline nõue hõlmab ka last, kui laps on võimeline selles küsimuses oma seisukohti väljendama.

Lapsendamise puhul räägiti sellest, et kui lapsi ära kuulatakse, on eesmärgiks eelkõige teada saada, kas laps on lapsendajate perre oodatud, kas ta on sinna kohanenud ja kes on lapsele kõige lähedasem isik, kellega lapsel on koos tore olla.

Praktikas esineb delikaatseid teemasid, kus lapse ärakuulamine ei pruugi just kõige parem lahendus olla. Nimelt, kui tegemist on isaduse tuvastamise ja isaduse vaidlustamise nõudega või ka teatud juhtudel lapsendamisega, kus laps on vanuses 10 - 12 eluaastat ja lapsele ei ole kodus räägitud, kes on tema bioloogilised vanemad ning laps elab teistsuguses tegelikkuses. Kohtunik pannakse sellisel juhul informeerija rolli. Kuigi lapse osalemine ongi otseselt seotud lapse informeerimisega, tekib küsimus, kas just kohtunik peaks sellist tundlikku informatsiooni jagama? Intervjueeritud kohtunik oli seisukohal, et tema ei saa sellisel juhul sundida vanemaid lapsele avaldama, kes on tema tegelik isa, kui vanemad ei pea seda aega ja

kohta õigeks. Ka see ei ole põhjuseks, et kohtunik saaks lapse hiljem ära kuulata. Seda, millal lapsele avaldada tema päritolu puudutavat informatsiooni, otsustavad lapse vanemad.

Lähedase surm ja pärand

Ühe teemana toodi välja pärandiga seotud juhtumid. Selliste juhtumite puhul mängib rolli see, millal on lapsele lähedase inimese surm toimunud, millised spetsialistid on lapsega tegelenud ja mida lapse ärakuulamine juhtumi lahendamisele annab. Selgitati, et kui tegemist on lapsele kuuluva pärandvara kasutamiseks loa saamisega, soovitakse nt maha müüa pensionifondi osakuid. Siis suure tõenäosusega ei tea laps, mis on pensionifond ja mis on osak. Ta võib teada, et kodus on raha vaja, kuid see on tuvastatav pangakonto väljavõttest. Tunnistati, et sellisel juhul ei anna lapse ärakuulamine lahendamise seisukohalt midagi juurde.

Oli arvamus, et kui tegemist on lähedase inimese surmaga ja on kohustus lapsi ära kuulata, siis ükskõik kui suured need lapsed ei oleks, kui vähegi võimalik, tuleks lapsed menetlusest kõrvale jätta - isegi kui nad on suutelised oma arvamust avaldama. Kuigi esineb juhtumeid, kus on lähedane surnud, kuid lapse ärakuulamine on siiski vajalik. Näiteks, kui on tegemist ühe vanema surmaga ja tekib hooldusõiguse küsimus, et kellele või kuhu laps jääb, sellisel juhul on oluline laps ära kuulata, saamaks teada, kelle juurde ta jääda soovib.

Räägiti ka sellest, et situatsioonis, kus laps on lähedase surma järel saanud pärandvara ja sellega soovitakse tehinguid teha, siis lapse ärakuulamine sõltub pigem tema arusaamise võimest sellest asjast. Kuna lapsele määratakse riigi õigusabi korras esindaja, siis nooremaid, kui 10 – aastaseid lapsi ei peeta vajalikuks ära kuulata, eriti kui on näha, et see tehing on lapse huvides ja seda kinnitab ka lapsele määratud esindaja. Näitena toodi, et kui tegemist oli 17 – aastase lapsega, kes oli võimeline asjast aru saama, siis tema arvamus kuulati ära.

Lapsele kuuluva varaga tehingu tegemine

Täiesti teistsugune situatsioon on see, milles lapsele kuuluva varaga (mis ei ole hiljuti lähedase surma tõttu päritud vara) soovitakse tehinguid teha, kas siis müüa või kinkida vms. Sellisel juhul mängib mõne intervjuueeritava jaoks rolli eelkõige lapse vanus. Suurematelt lastelt küsitakse arvamust, kuid nt 5 - 6 aastastelt mitte, kuna sellises vanuses lapsed ei saa

aru, mis on tehingu tegemine ja kas see on nende huvides või mitte. Kindlasti mängib rolli ka asjaolu, et lapsele on riigi õigusabi korras esindaja määratud, kes esitab kohtule arvamuse, mis peaks lähtuma lapse huvidest konkreetses asjas. Kas aga esindajad iga kord lapse ära kuulavad ja talle selgitavad asja sisu, on teadmata.

Oli arvamus, et lapsele on oluline selgitada asja sisulist külge, kuigi ilmselt oleneb see lapse vanusest, millises ulatuses on talle üldse võimalik selgitusi jagada. Nätena toodi juhtum, milleks oli lapse nimel tehingu tegemine, laps oli 16 – aastane. Kohtunik püüdis võimalikult arusaadavalt selgitada asja olemust ja seda, et laps saaks juba mõne aasta pärast ise otsustada, mida oma varaga teha ja tema kui professionaali hoiak oli, et hetkel tuleks vara hoida ja hiljem vaadata, mida edasi teha.

Erivajadustega lapsed

Lapse (ka üle 10 - aastase) mitte ärakuulamise põhjuseks võib olla tema tervisliku seisundi omapära, mille tõttu ei ole võimalik lapselt arvamust küsida. Selleks võivad olla nt psüühikahäired, alaareng vms. Sellisel juhul ei ole mitme vastaja sõnul võimalik last ära kuulata, kuna ta ei ole suuteline oma arvamust avaldama või ümbritsevat tajuma.

Liivamägi ja Kask (2012) on välja toonud tehnikad erivajadustega lapse intervjukeerimiseks. Nende sõnul tuleb enne kui sellist last küsitlema hakata, tema vanemalt või hooldajalt uurida, millisel tasemel laps funktsioneerib, millised on tema oskused ja võimed, samuti seda, kuidas oleks parem last julgustada ja kiita. Erivajadusega lastega suheldes tuleb esitada võimalikult lühikesi, selge sõnastusega ja lihtsaid küsimusi. Rääkida tuleb aeglaselt ja selgelt. Kui on teada, kuidas laps igapäevaselt suhtleb, oleks hea kasutada sarnast suhtlemisviisi (näiteks kas laps väljendab end ainult sõnadega või edastab mingisugust infot erinevate liigutuste abil).

Arutledes erivajadustega lapse ärakuulamise üle, märgiti, et oluline on veenduda selles, et lapsel on tõesti sügav puue ja ta ei ole võimeline oma seisukohta väljendama. See peab põhinema ekspertiisil. Kui ei ole tehtud ekspertiisi, mis kinnitaks lapse tervislikku seisundit ja seda, et ärakuulamine võiks talle kahjulikult mõjuda, tuleb kohtunikul veenduda selles, et seda last ei ole võimalik ära kuulata. See tähendab, et kohtunik läheb ja veendub selles isiklikult ja fikseerib oma menetlusliku toimingu.

Vanematevahelised konfliktid ja lapse vanematepoolne ärakasutamine

Mitmest intervjuus mainiti, et tihti pöörduvad vanemad kohtusse omavahelise kiusu pärast ja laps jääb kahe vaidleva poole vahele. Selliste juhtumite puhul oli ühe kohtuniku seisukoht, et last ei ole tarvis kohtusse kutsuda ja teda vanemate vaidlusesse segada. Kui tegemist on nt noorema lasteaia lapsega, siis küsitakse lastekaitsespetsialisti arvamust, kuid vanema kui 10 – aastase lapse puhul on räägitud nt klassijuhatajaga ja kogutud lapse kohta sellisel viisil informatsiooni.

Samuti toodi näitena välja olukorda, kus vanemad on kõrvalt vaadates nõ normaalsed, vaidlevad omavahel lapsega suhtluskorra määramise üle, kuid selgelt on näha, et last kasutatakse kättemaksuriistana. Näiteks isa toetab last ja tahab temaga suhelda, kuid ema on selle vastu. Laps on veel väike - alla viie aastane. Selliste juhtumite puhul on loobutud lapse ärakuulamisest lapse vanuse tõttu, kuna sellises vanuses last ei ole võimalik ära kuulata.

Kui vanemad on tulnud kohtusse omavahel sõdima ja laps on vahend millegi saavutamiseks, on väga lihtne aru saada. Praktikas tehakse mõnikord nii, et kui tajutakse vanematevahelist kiusu, püütakse kindlaks teha, kui palju üks või teine vanem lapsest tegelikult hoolib. Selleks küsitakse vanematelt lapsega seotud teemade või inimeste kohta, nt kes on lapse õpetaja või kasvataja? Esineb olukordi, kus vanemad ei oskagi sellele vastata, kuna tegelikkuses suhtlus lapsega puudub.

Lapsed, kes on vanematevahelisse tüli kistud, on väsinud sellest ja avaldanud, et tahaksid olla lihtsalt lapsed. Mitmest intervjuust tuli välja, et tihti kaasatakse lapsed vanemate poolt protsessi ja laps peaks olema justkui kolmas lapsevanem kahe vahel ja hakkama otsustama. See, et vanemad lapsi omavahelises sõjas teineteise vastu kasutavad on levinud praktika ja kahjuks ei suudeta sellise tegevuse käigus näha seda, mis on lapse huvides.

Vanemate lahusus

Erinevad uuringud (Cashmore 2011; Cashmore ja Parkinson, 2008) on keskendunud lapse ärakuulamisele vanemate lahutuse korral ja leiavad, et see toob pigem kasu. Ühe uuringu (Karu jt 2012) tulemuste kohaselt on lapsed ise soovi avaldanud, et vanemate lahutuse korral tuleks neilt vähemalt küsida, kelle juurde nad soovivad elama jääda. Sellest lähtuvalt küsisin kohtunikelt, milline on nende seisukoht selles osas.

Enamasti ei peeta sellises menetluses vajalikuks lapsi ära kuulata. Põhjus on lihtne - erinevalt mõnest teisest riigis, kus lahutuse raames käsitletakse laste hooldusõiguse ja ülalpidamiskohustust, on meil lahutus kahe täiskasvanu omavaheline asi, millesse lapsi menetlusosalistena ei ole kaasatud. Eesti seadus ei võimalda lahutuse korral last ära kuulata. Kohtunikul on kohustus kindlaks teha, et abielusuhted on lõppenud ja lapse arvamust sellistes menetlustes ei ole võimalik küsida, kuna seadus seda ette ei näe.

Ainult üks intervjuueeritav selgitas, et kui on lahutuse menetlus, ta siiski küsib vanematelt, kas laste edasine elu on korraldatud, nii et lastega seonduv pälvib igal juhul tähelepanu.

Intervjuudes räägiti sellest, et paljudes Euroopa maades käsitletakse lahutamise protsessi osana laste hooldusõiguse ja külastusõiguse küsimusi. Näitena toodi Austria, kus lahutust ei antagi enne, kui kõik lastesse puutuv on ära korraldatud.

Kohtunikud küll mõistavad, et vanemate lahutus on laste jaoks raske, kuid mõõnavad, et kui tegemist on mõistlike inimestega, siis lapse jaoks jäävad mõlemad vanemad alles. Lapse huvi on eelkõige see, et mõlemad vanemad osaleksid lapse kasvatamises. Reeglina aga on naine see, kellele lapsed kooselu purunedes jäävad ning nemad otsustavad kellega, millal ja millistel tingimustel lapsed suhtlevad. Tihti mehed loobuvad, mille tulemusena jäävad nad peale lahutust lapse kasvatamisest eemale ja järjest vähem hakkavad lapsi nägema.

Üldiselt ei pea kohtunikud vajalikuks last lahutuse menetluses ära kuulata. Esiteks ei ole Eestis sellist praktikat ega ka vajadust, kuna lahutuse raames ei käsitleta lapsega seonduvaid küsimusi. Kui siiski tekib selleks vajadus, eraldatakse nt suhtlemiskorra küsimus eraldi menetluseks ja siis on juba võimalik lapse arvamus välja selgitada.

KOOSTÖÖ TEISTE SPETSIALISTIDEGA

Wright (2002) on kirjutanud, et kui kohtunik ei oma vajalikke oskusi, et intervjuuerida väikest last, võib ta delegeerida selle ülesande näiteks lastekaitse töötajale või teisele spetsialistile. Samuti võib lubada intervjuud läbi viia asjasse mitte puutuval kolmandal isikul.

Klassijuhataja ja /või sotsiaalpedagoog

Intervjuudest tuli välja, et kohtunikud kaasavad vajadusel mõne spetsialist, nt koolis ära kuulates lapse klassijuhataja, sotsiaalpedagoogi jne. Sellest on väga palju abi, kui on mõistev

klassijuhataja või sotsiaaltöötaja juures ja tekib hea koostöö, kus siis kaasatud spetsialistid oskavad lapselt küsimusi küsida ja lapsed on harjunud nt klassijuhatajale vastama.

Oli ka neid, kes kaasavad alati last koolis ära kuulates kellegi ärakuulamise juurde. Ühe põhjusena toodi välja keeruline vaidlus ja võimalik keelebarjäär. Kui kõrval on inimene, kes keelt valdab, oskab ta ka õigeid küsimusi küsida ja lapse olekut paremini tajuda. Küsimusele, kas mõne spetsialisti kaasamine nõ tugiisikuna on olnud lapse enda soov, selgus, et spetsialistide kaasamine toimub küsitleja initsiatiivil, kuna tema on lapse jaoks võõras ning ei ole kindel, kuidas tal õnnestub kontakt saavutada.

Psühholoog ja /või lapse usaldusisik

Leidus arvamusi, et kui on probleemsemad juhtumid, siis lapse ärakuulamise juures on lubatud viibida psühholoogil või lapse usaldusisikul, kes oskab esitada suunavaid küsimusi. Ilmselt on siin mõeldud, et kohtunik ei pruugi kõikide asjaoludega kursis olla ja lapsega tegelenud isikud teavad, milliseid teemasid tuleks käsitleda.

Euroopa Nõukogu suunistes on öeldud, et kohtunikud on tihti koolitamata lastega suhtlemises ning spetsialiste kutsutakse harva abiks (Guidelines of the Committee of Ministers... 2011: 81). Käesolevast uurimusest selgus, et meil sellist probleemi ei ole, kuna psühholoog või klassijuhataja kaasatakse lapse ärakuulamisse enda või kooli initsiatiivil, kuigi see pole olnud otseselt lapse soov. Lapsele tuleks anda võimalus otsustada, kas ta soovib veel kedagi vestluse juurde, sest alati ei ole teada, millised suhted võivad lapsel olla klassijuhatajaga ja on võimalik, et laps ei julge öelda, et ta sooviks vestelda kohtunikuga omavahel.

Kui esineb olukord, kus laps tõesti soovibki, et keegi oleks temaga kaasas, siis lapse sooviga arvestatakse, kuid samas jälgitakse hoolikalt, et lapse arvamusi ei oleks mõjutatud kaasasviibiva isiku poolt.

Laste ärakuulamise juures võib osaleda erinevaid spetsialiste, keda peetakse vajalikuks kaasata, kuid selleks isikuks võib olla ka keegi lapse enda soovil. Vaatlus nr 2, mis toimus samuti väljaspool kohtumaja ja kus tegemist oli väikeste lastega, kuulati mõlemad lapsed ära kasvataja juuresolekul.

Poiss oli väga kartlik ja klammerdus juba enne kohtuniku nägemist oma nägu peites kasvataja sülle. Kasvataja liikus koos lapsega teise ruumi, kus asusid laste riidekapid ja võttis kappide ees istet (vtl 2)

Märgiti, et kui lapsi käiakse ära kuulamas erinevates asutustes (turvakodu, lastekodu, lasteaed vms), osutub mõnikord vajalikuks lisainfo kogumine. Selleks küsitletakse last ümbritsevast personalist mõnda inimest. Kohtunike sõnul võivad lastega igapäevaselt kokkupuutuvad inimesed anda sellist informatsiooni, mida laps ei oska rääkida. Mõnikord räägitakse enne lapse küsitlemist kasvatajaga. Nemad võivad iseloomustada lapse meeleolu, seda kas laps on rõhutatud või mitte. Kui vestlusest lapsega jääb mingi mulje, mida soovitakse täpsustada, siis küsitakse kasvatajalt, kas lapse juures on märgatud midagi iseäralikku, mingeid hälbeid või arengu eripärasid. Samas toodi välja, et vestlus, mis personaliga läbi viiakse, on pigem informatiivne, mis asja lahendamise seisukohast ei pruugi tähtsust omada. Tähtsust omab ikkagi see, mida laps ise räägib.

Teiste spetsialistide roll lapse ära kuulamisel on olulisel kohal. Nad võivad aidata otseselt lapsega vestlemisel kontakti saavutada, kuid samas on nad ka oluliseks infoallikaks, kui osutub vajalikuks lisainformatsiooni kogumine.

LAPSE ÄRAKUULAMISE PROTSEDUUR

Kohavalik

Selgub, et kohtunike jaoks on oluline laps ära kuulata eelkõige lapse jaoks turvalises ja harjumuspärase keskkonnas. See aitab kaasa vestluse sujumisele. Enamasti sõltub lapse ära kuulamise koht lapse vanusest. Kui on suuremad lapsed, kuulatakse nad ära kohturuumides, väiksemate puhul eelistatakse pigem minna lapse igapäevasesse keskkonda.

Seda kinnitavad läbi viidud vaatlused. Kui tegemist oli nooremate lastega, toimus ära kuulamine seal, kus lapsed asusid, ehk lastekodus (vtl 2) ja SOS - Lastekülas (vtl 3). Vanemad lapsed kutsuti kohtumajja (vtl 1, vtl 4).

/.../ Kui lapse nimel tehingu tegemine, siis ma kuulan nad tavaliselt kohtumajas ära koos vanemaga, ema või isaga või mõlemaga. Mis puudutab hooldusõigust, lapse elukohta, siis ma eelistan lapsed kodus ära kuulata. Kui on jällegi vanemad lapsed, siis ma kutsun nad kohtusse /.../ Aga tihti ka kodus.

Kodus kuulamise kohta arvamused jagunesid. Mõned eelistasid kodu kui lapsele harjumuspärast keskkonda, teised lapse ärakuulamiseks seda kohta ei eelista, kuna seal viibivad läheduses lapse vanemad ja laps ei pruugi ennast mugavalt tunda. Kuigi ema või isa võivad olla teises toas, teab laps, et vanemad on läheduses ja võivad kuulda ning see võib siiski mõju avaldada. Toodi näitena, et kui lapsel on nt ühe vanemaga nõrk emotsionaalne side, siis laps soovib ikka oma vanematele meeldida ning tema ütlused võivad olla seeläbi mõjutatud.

Kohtunikud arvestavad iga lapse iseärasusega ja ärakuulamiseks püüavad valida võimalikest variantidest parima. Nt lapsele turvaline koht kooli raamatukogus või klassijuhataja juuresolekul.

Tihti kuulatakse lapsi ära koolis kui lapse igapäevases keskkonnas. Selleks kooskõlastatakse eelnevalt ärakuulamise aeg kooli või klassijuhatajaga ja kooli poolt kaasatakse lapsega vestlemiseks nt sotsiaalpedagoog. Osad eelistavad last kuulata ilma kõrvaliste isikuteta. Arvamused jagunesid kooli kui lapse ärakuulamiseks sobiva keskkonna kohta. Oli neid, kes hindavad kooli vägagi sobivaks kohaks, kus lapsega vestelda, teised aga ei pea koolis lapse ärakuulamist kõige paremaks variandiks ja väldivad seda kohta lapsega kohtumiseks. See on küll lapse loomulik keskkond, kuid samas võib selline külaskäik tekitada ülejäänutes ebatervet huvi ja laps satub lihtsalt soovimatu tähelepanu alla. Lisaks sellele, et klassikaaslased võivad küsimusi esitama hakata, võib ka ülejäänud koolipersonal huvi tunda, et kes käis ja miks käis.

Ei, ei kasuta. Kooli sellepärast, et paljud lapsed pelgavad rääkida oma perekonnaasjadest. Kui laste sõbrad näevad näiteks, et kellegi võõraga räägid, siis võivad huvi tunda, et kes see oli. Kui laps on aus, vastab, et kohtunik oli, et mul on selline asi, et.....lapsed eelistavad mitte rääkida sellest.

Vastustest saab järeldada, et lapse ärakuulamise koht sõltub nii lapse vanusest kui ka lahendatavast juhtumist. Nooremate laste puhul eelistatakse pigem kuulata neid ära kas koolis, lasteaias või kodus, vanemad lapsed kutsutakse sageli kohtumajja. Lastega vestlemiseks kasutatakse nii oma kabinetti kui ka kohtusaali, mis on väike ja mõeldudki eelkõige ruumina, kus segamatult vestelda. Mõned vastajad välistavad laste ärakuulamise kohtus ja suhtlevad pigem lapsega koolis, teised jälle ei pea kooli sobivaks kohas ja kuulavad lapse ära nt kodus. On selge, et püütakse valida lapse jaoks võimalikult mugavam koht.

Euroopa Nõukogu suuniste kohaselt peavad lapsed tundma end vabalt kohtuniku või teiste ametnikega rääkides. See võib nõuda kohtunikult teatud formaalsuste kõvale jätmist – nagu näiteks talaari kandmine või lapse kuulamine kohturuumides; näiteks võib olla abiks kuulata last kohtuniku ruumides (Guidelines of the Committee of Ministers... 2011: 80).

Intervjuud näitasid, et lastega vesteldakse erariietes, st ilma talaarita, isegi kui ärakuulamine toimub kohturuumides. Seda kinnitavad samuti kõik vaatlused, kus ma osalesin. Esineb juhtumeid, kus lapsed kuulatakse ära kohtuniku ruumides (nt vtl 4, kus 13 - aastane poiss kuulati ära kohtuniku kabinetis).

Osalejad

Seda, kes lapse ärakuulamise juures veel osaleb, on kohtuniku otsustada ja ka selles osas on praktikad küllaltki erinevad. Mõned vastajad eelistavad lapsega üksinda vestelda, kuna laps avaneb siis rohkem. Teine peab oluliseks laps ära kuulata ilma vanema juuresolekuta, kuna võib olla asju, mida laps siis ei räägi. Liivi (2006) sõnul ei ole vanemate kohalviibimine lapse ärakuulamise juures soovitatav, kuna see aitab ära hoida lapsel pingete tekkimist seoses lojaalsusega vanemate suhtes.

Ühes intervjuus selgitas kohtunik, et ta peabki lapse ilma kõrvaliste isikuteta ära kuulama, kui see on vähegi võimalik. Tema sõnul saadab ta välja ka teenindava personali, et oleks võimalik lapsega omavahel vestelda. Sellisel juhul saab laps rääkida oma sõnadega ja on välistatud lapse mõjutamine kolmandate isikute poolt.

On kohtunikke, kes kohturuumides lapsega vesteldes kaasavad sekretäri, kes ärakuulamise menetlustoimingu protokollib ja lisaks veel vajadusel tõlgi. Sellist praktikat ei kiida mitte kõik heaks. Tuuakse välja, et lapsega otsese kontakti saavutamiseks on oluline rääkida lapsega vahetult, lapse emakeeles ja võimalusel mitte kirjutada, vaid keskenduda sellele, mida laps räägib ja teda samal ajal jälgida. Kui hakata lapsega vestlema läbi tõlgi, siis laps ei tea keda kuulata ja mida keegi küsib.

Kõik vastanutest kinnitasid, et saavad vene keeles suhtlemisega hakkama. Kui oma suhtlemisoskuses kaheldakse, siis sellest teavitatakse last. Oldi ka arvamusel, et mida vähem inimesi vestlusel juures viibib, seda kergem on lapsega kontakt saavutada. Sellist praktikat

kinnitab vaatlus nr 3, kus väljaspool kohtumaja kuulati ilma tõlgi osavõtuta ära vene keelt kõnelev laps, kellega suheldi otse tema emakeeles.

Üldiselt välditakse lapsevanema osalemist vestluses, mis puudutab nt hooldusõiguse või suhtluskorra küsimusi, kuid esineb juhtumeid, kus vanemad on kaasatud (nt lapse nimel tehingu tegemine). Enamasti lapsega vesteldes tõlki ei kasutata, kuna tõlgi kasutamine raskendab lapsega vahetu kontakti loomist. Leidub praktika, kus lapse ärakuulamiseks kohtumajas, kasutatakse tõlki. Vaatlus nr 1 andis ülevaate lapse ärakuulamisest tõlgi ja sekretäri vahendusel.

Liivamägi ja Kask sõnul tõlgi, küsituleja ja lapse vahel intervjuu ajal dialoogi ei toimu, mis tähendab, et tõlgilt ei oodata küsitlemist ega vastuste interpreteerimist. Tõlk toimib kui „tehniline abivahend” informatsiooni edastamisel. Tõlgi hääletoon ja kehakeel peavad olema neutraalsed, et need ei segaks intervjuu käiku, ning ta peab olema valmis täitma küsituleja juhiseid (Liivamägi ja Kask 2012: 59). Vaatlusel nr 1 oli näha, et tõlk oli neutraalne ja osales vaid küsimuste tõlkimisel, mitte ise küsitledes.

Kontakti loomine

Lapsega alustatakse vestlust võimalikult pingevabalt, tutvustades kõigepealt ennast ja oma tuleku põhjust.

Ma tutvustan ennast (.), aga mitte alati. Oleneb jälle lapse vanusest või vaadates, et kui avatud laps on. Ja mõne sõnaga räägin asja sisust, sellepärast, et täitsa võhivõõrana minna või mitte teavitada, et milles küsimus on, on ka imelik natuke /.../ Sest tahes tahtmata tekib lapsel huvi, et kes ma siis olen, sotsiaaltöötaja või politseist või, et see võib suuremat hirmu lapses tekitada, kui see, et ma ütlen, et ma olen kohtunik, kes arutab nende vanemate asja ja sealhulgas ka lapse asja. Ja, kui tekib lapsel kramp, siis ma püüan rahustada last, et ma katsun lähtuda sinu huvidest, et teen parema, et sul hea oleks.

Selgitati, et lapsele räägitakse võimalikult lühidalt, milles on asi ja miks tema arvamus on oluline. Laps ei tohiks sellest, et teda ära kuulatakse, veel rohkem pingesse sattuda, kuna laste jaoks on see niigi koormav.

Kohtunik peaks alustama intervjuud lihtsate küsimustega, millele laps saab ausalt ja ilma hirmu või ärevuseta vastata. Küsimused peaksid olema sellised nagu lapse nimi, vanus, aadress jne. Kohtunikul soovitatakse sillutada lihtsusega teed küsimustele vastamiseks (Liivamägi ja Kask 2012; Wright 2002)

See, kuidas last praktikas ära kuulatakse, sõltub iga kord konkreetsest juhtumist ja lapsest endast. Kas lapsega saab kontakti ja kuivõrd laps vestluses avaneb. Rõhutatakse, et väga oluline lapsega kontakti saavutamisel, on alustada vestlust lapse jaoks lihtsate teemadega. Tunda huvi tema tegevuste vastu, küsida kuidas tal läheb jne. Ühe välja toodud praktika kohaselt küsitakse lapselt tema nime ja seda, et kas ta teab, miks teda kohtusse kutsuti ja antakse lapsele võimalus oma sõnadega selgitada. Üritatakse vestlus lapsega teha võimalikult vähem ametlikuks, et sellest kujuneks pigem sõbralik jutuaajamine.

Märgiti ka seda, et vestlust alustatakse nt küsimusega, et kuidas koolis läheb, milline on lemmik õppeaine, millised hinded lapsel on, mida talle teha meeldib jne.

Vaatlustulemused kinnitavad samuti, et kontakti loomine toimub lihtsate küsimustega: Kui vana sa oled? Mida sa sõid lõunal, kas toit maitses? (vtl 2). Kuidas sul koolis läheb (vtl 3).

Laste puhul võiks pigem alustada selliste küsimustega, et millised on tema hovid, kes on tema sõbrad ja mida talle sõpradega koos teha meeldib. Küsimused kooli ja hinnete kohta ei pruugi kõikides lastes häid emotsioone esile kutsuda. Kontakti loomine sellise teemaga lähtub täiskasvanu huvidest, st sellest, mida täiskasvanud peavad tähtsaks - lapse õppimist. Lapse jaoks on kooliskäimine ja õppimine kohustus, millega kõik ei saa väga hästi hakkama. Lapse huvideks on tegevused, mida ta ise soovib teha ja kindlasti räägivad lapsed sellest parema meelega.

Vestluse pikkus

Vestluse pikkus sõltub enamasti sellest, kuivõrd lapsega on suudetud kontakt saavutada ja millises ulatuses on vajalik andmeid koguda. Enamasti toodi välja, et vestlus kestab 15 - 20 minutit. Lapse jaoks on samuti ära kuulamine koormav ja seetõttu ei ole otstarbekas teda pikalt küsitleda. Vestluse pikkus võib sõltuda lahendatava asja sisust.

Näitena toodi, et kui on juhtum, mis käsitleb lapse nimel tehingu tegemiseks nõusoleku saamist, siis kestab vestlus u 10 minutit. Kui on tegemist olnud väärkoheldud lapsega, kestis vestlus u 2 tundi, kuna laps avanes ja rääkis väga avameelselt.

Leidus ka arvamus, et kuna last on juba nii palju erinevate inimeste poolt küsitletud, siis vestlus lapsega on pigem formaalsus ja nii lühike kui võimalik.

Vaatlustulemused näitavad, et vestluse pikkus sõltub sellest, kuivõrd laps on valmis rääkima. Vaatlus nr 2 kohaselt, kus kohtunik käis väikeseid lapsi hoolekandetasutuses vaatamas/ kuulamas, oli vestluse pikkuseks u 10 minutit lapse kohta. Lapsed olid väga kartlikud ja pelgasid võõraid ja kontakti saavutamine nendega oli äärmiselt keeruline.

/.../ Kasvataja selgitab, et laps kardab võõraid olukordi, mis ei ole harjumuspärane, ise samal ajal last rahustades. /.../ Kasvataja püüdis lapsele selgitada, et tal ei ole vaja karta, kuid lapsega ei olnud võimalik kontakti saavutada, ta ei olnud nõus isegi kohtuniku poole vaatama (vtl 2)

Andmete talletamine

Vestluse käigus saadud informatsioon jäetakse enamasti meelde või tehakse märkmeid ja hiljem vormistatakse selle kohta menetlustoimingu protokoll. Kui kohtunik kaasab ärakuulamisele sekretäri, siis lapse ärakuulamise protokoll viiormistab sekretär. Lisaks märkmete tegemisele toodi andmete talletamisena välja ka lindistamine. Wright (2002) on selgitanud, et kui vestlus salvestatakse, peaks salvestustehnika olema nii märkamatu, kui võimalik. Siiski tuleks seda kasutamise korral lapsele näidata ning teda tuleks teavitada sellest, et salvestus tehakse. Last võib huvitada, milleks salvestust kasutatakse või kellele seda näidatakse. Seetõttu on oluline jagada talle enne salvestust selgitusi. Praktikas, kus andmeid talletatakse lindistamise teel, selgitatakse lapsele, et diktofon pannakse vestluse ajal mängima ja soovi korral võib salvestust tagasi mängida, nii et lapsel on võimalik kuulda, mida ta rääkis. Selle vastu tunnevad huvi väiksemad lapsed ja sellistel juhtudel on olnud neil võimalik kuulata, mida nad on rääkinud.

Kohtuniku roll informeerijana

Seda, kui palju kohtunikud lapsele menetletavat asja tutvustavad, oleneb eelkõige lapse vanusest, sellest millises ulatuses on laps võimeline situatsiooni mõistma. Toodi näitena, et 7 – 8 aastane laps ei pruugi kõigest veel aru saada, kuid kui tegemist oli 13 - 14 aastase lapsega, keda sooviti lapsendada, siis talle tutvustati asja sisulist külge ja selgitati, miks on teda vaja ära kuulata ja mida teised on rääkinud. Lapsendamise puhul on LÕK - i kohaselt vajalik kõikide osapoolte nõusolek, sh lapse, kui ta on võimeline oma seisukohti avaldama. 13 - 14 aastane laps on kindlasti selleks võimeline ja seega oli tulenes tema ärakuulamine seadusest.

Vaatlustulemuste põhjal saan öelda, et suurematele lastele selgitatakse lihtsas keeles ärakuulamise asjaolusid (vtl 1, vtl 4), väiksemate laste puhul lähenetakse pigem sõbraliku täiskasvanuna, kes tunneb lapse tegemiste ja eluolu vastu huvi (vtl 2, vtl 3).

Lisaks juhtumi asjaoludele on oluline last informeerida sellest, et see, mida ta räägib, protokollitakse ja tema ütlustega võivad tutvuda teised menetlusosalised, sh tema vanemad. Selgub, et selles osas on kasutusel erinevad praktikad. Osad vastajad arvavad, et sellises ulatuses selgitamine seab liigsed piirid lapsele ja kui on küsimus selles, et kellega laps tahab elada, siis see peab protokollis jääma. Samuti lapse põhjendus, et miks tal selline soov on.

Tunnistati, et üldiselt ei selgitata lapsele tema ütluste protokollimist eriti pikalt lahti, kuna see võib tekitada täiendavaid hirme. Selgitati, et kui last küsitletakse, on see mingi piirini konfidentsiaalne. Samas peab mingil määral siiski protokollis lapse ütlused olema fikseeritud, kuid millisel viisil seda teha, on kohtuniku otsustada. Kui hiljem tekib vajadus lahendis midagi põhjendada, on oluline, et lapse ütlused oleksid olemas.

On kohtunikke, kes selgitavad, et lapse arvamusega võivad ka teised menetlusosalised tutvuda ja lisaks räägitakse lapsele tema menetluslikest õigustest. Näitena toodi, et kui laps on vanem kui 14 – aastat, siis on lapsel õigus ilma oma vanemateta kohtulahendi peale edasi kaevata ja seetõttu on oluline lapsele selgitada, millised on tema õigused ja kuidas ta neid kasutada saab.

Vaatlusandmetele põhjal ei selgitata lastele, et tema ütlused protokollitakse ja sellega on õigus teistel menetlusosalistel tutvuda.

Lapse poolt antud info salastatus

Kuidas tagada lapse poolt antud info konfidentsiaalsus, kui laps ei soovi, et tema ütlustega võiksid teised menetlusosalised tutvuda? Miller jt (2014) on märkinud, et mõnede laste jaoks oli üllatus, et nende öeldut oli jagatud nt nende vanematega. Tihti jääb laste jaoks ebaselgeks, kas see, mida nad ütlesid, on konfidentsiaalne. Osad kohtunikud ütlesid, et nad ei saa seda lapsele lubada. Mõned selgitavad lapsele, et kui on midagi, mida laps ei soovi avalikustada, siis ta ei pane seda kuhugi kirja, kuid otsust tehes oskab sellega arvestada. Et see, mis kirja pannakse, sellega võivad ka teised tutvuda.

Kui lapse ütlused fikseeritakse, siis need on protokollis, millega võivad tutvuda ka vanemad. See on eriti tundlik teema, mida tuleks lastele ärakuulamise selgitada. Samas on eelnevalt öeldud, et kui lapsi teavitatakse sellest, et ärakuulamise käigus saadud informatsiooniga võivad ka teised tutvuda, tekitaks see täiendavaid hirme ja küsimusi. Siin kerkib esile taaskord püüd lapsi säästa, et nad ei peaks muretsema selle pärast, kes nende ütlusi näevad.

Saladuse hoidmine

Liivi (2006) sõnul tuleks eelnevalt kokku leppida, et lapsel ei ole saladusi, mis jäävad ainult tema ja kohtuniku vahele. Sellised saladused kujundaksid küll kohtuniku siseveendumust, kuid oleksid kasutud, sest kohtuotsuse motiveerimisel neid kasutada ei saa.

Mõni kohtunik ütleb lapsele, et nende vestlus jääb kohtuniku ja lapse vahele kuna praktikas ei ole ette tulnud ühtegi vanemat, kes käiks toimikuga tutvumas. Kohtunik meenutas, et tema praktikas oli selline juhtum, kus laps ei soovinud, et vanemad saaksid teada, mida ta rääkis ja sellisel juhul tagas kohtunik lapse sõnade konfidentsiaalsuse.

/... laps rääkis väga avameelselt, ta kartis ühte vanemat ja palus, et see ei saaks teatavaks ./ ja siis ma palusin, et kui keegi toimikuga tutvuks, et siis see [lapse arvamus] välja võtta ja seda mitte KIS - is (kohtuinfosüsteem, kus on üleval kõik toimikus olevad dokumendid) avalikustada, seda menetlustoimingu protokollis ././

LAPSE ÄRAKUULAMISE METOODIKAD

Intervjuudest tulenes, et lastega vestlemisel ei kasutata spetsiifilisi meetodeid ning ollakse arvamusel, et lapse ärakuulamist ei ole mõistlik tehniliseks ajada. Suhtlus lapsega peaks välja nägema võimalikult loomulik ja sõbralik, et lapsel oleks kergem rääkida. Mitmed kohtunikud ütlesid, et nende arvates leiab igaüks oma õige lähenemise, et oma parema äranägemise järgi lapsi kuulata. Lapsega peaks suhtlema võimalikult lihtsalt, siis on laps rohkem avatud. Kuid arvestama peab ka sellega, et kuna laps on tihti vanematevahelisest vaidlusest juba niigi kurnatud, tuleks vestlus teha lapsele võimalikult valutuks.

Leidus arvamus, et erinevate meetodikate kasutamine lapsega vestlemisel on õigustatud pigem kriminaalmenetluses, kui lapse suhtes on toime pandud kuritegu. Sellisel juhul on lapse sõnadel tõendi väärtus, kuid tsiviilmenetluses selliseid juhtumeid ei lahendata.

Juhiti ka tähelepanu sellele, et mitte kõik meetodikad ei pruugi tulemusi anda. Näiteks kui laps pannakse joonistama. Vastaja sõnul saab laps läbi joonistamise välja elada oma kujutlusvõimet ja vestlusest, mis samal ajal tehakse on keeruline aru saada, kas lapse jutt on tõene või on tegemist lapse kujutlusvõimega.

Vaatlustulemused näitavad, et lastega vesteldakse sõbralikult ja osavõtlikult ning lihtsas keeles.

Küsimuste esitamine

Oluline on, mida lapselt küsida, kuid teadlikult kindla suunisega küsimusi (avatud, suletud, suunavad, täpsustavad jne) üldiselt ei kasutata. Seda võib küll praktikas ette tulla, kuid teadlikult sellele ei keskenduta. Märgitakse, et küsimused valmistatakse eelnevalt ette, mida plaanitakse lapselt küsida. Selgitati, et kui hakata lapsega vestlemise ajal keskenduma küsitlemise meetodikatele, siis vestlus lapsega võib minna kunstlikuks. Tegelikult tajutakse ära, kas laps tahab rääkida või mitte ja selle põhjal saab vestluse kulgu suunata.

Wright (2002) märgib, et õiguslikku terminoloogiat tuleks vältida ja lastelt peaks küsima ainult eakohaseid küsimusi, selliseid, millest nad on võimelised aru saama. Vaatlusandmed näitavad, et lapse ärakuulamisel võidakse kasutada õiguslikku terminoloogiat ja küsida selline küsimus, mida laps ei pruugi mõista.

Sul ei ole vastuväiteid, et sinu hooldusõigus antakse täielikult üle isale?(vtl 1)

Samas teine juhtum (vaatlus nr 4), näitab selgelt, et kui lapselt küsida küsimus, kasutades õiguslikku terminoloogiat, siis ta ei oska vastata. Kui aga küsimus vormistada lapsele arusaadavasse keelde, on tal vastus olemas.

Kohtunik: Kas isal- emal peaks ühine hooldusõigus jääma?

Laps: Ma ei tea

Kohtunik: Kes peaks otsustama sinu asju?

Laps: Isa

Selgitati, et küsimused peavad olema avatud ja võimalusel tuleks kasutada küsimuste esitamisel lapse enda sõnu. Märgiti, et kuna lastel on kalduvus kasutada sõnu, mille tähendusest nad ise ei pruugi arugi saada, on oluline, et selle pinnalt ei tekiks arusaamatusi. Liivamägi ja Kask (2012) on samuti välja toonud, et küsimusi koostades oleks hea kasutada lapse enda termineid, isegi siis, kui laps on millegi kirjeldamiseks kasutanud kummalisi väljendeid. Kummalise termini puhul on oluline uurida, mida laps sellega mõtles. Olulise asjana lapse küsitlemisel märgiti seda, et laps peaks saama enne küsimustele vastamist kohaneda, et last mitte ära ehmatada.

Vaatlusandmetest tuleneb, et lapsed ei ole valmis kohe rääkima. Neid on vaja küsimustega suunata ja sageli vestlus kujunebki selliseks, kus kohtunik esitab küsimuse ja laps vastab sellele paari sõnaga. Kõige sagedamini kasutatakse lapsega vesteldes suletud *kas*, - *kus* ja *mis* - küsimusi.

Kas isa käis tööl sellel ajal? Kas isa tegeles sinuga? Kas sul on seal oma tuba? Kas sa emaga oled suhelnud?(vtl 4)

Märgiti veel, et lastega vesteldes peaks suunavaid küsimusi vältima. Liivamägi ja Kask (2012) on välja toonud, et suunavaid küsimusi ei ole intervjuus soovitatav kasutada, kuna need on manipuleeriva iseloomuga küsimused. Vaatlused näitasid, et suunavaid küsimusi ei õnnestu alati vältida ja neid küsitakse tihti.

Sa olid juba siin harjunud ja jäid sellesse koju, kus olid elanud? Sinu soov on, et see jääks kõik nii nagu on, elad isa juures?(vtl 1)

Wright (2002) on märkinud, et valikvastustega küsimused nagu: Keda sa rohkem usaldad, oma ema või isa? ei ole laste jaoks sobilikud ja lapselt ei tohiks otsesõnu küsida, kumba

vanemat ta rohkem eelistab. Intervjuudest selgus, et valikvastustega küsimuste puhul on kasutusel erinevad praktikad. Oli neid, kes ütlesid, et nad ei esita lastele selliseid küsimusi, mis asetavad lapsed valiku ette. Samas jälle toodi välja, et kui küsimus on esitatud valikvastustega, siis lapsele tuleks anda rohkem kui kaks valikut ja küsida, et võibolla tal on olemas veel oma versioon.

Juhtum, kus oli vaja välja selgitada, kellega on lapsel kõige lähedasem suhe ja kelle juures soovib laps (13a), elada. Selleks esitati lapsele valikvastusega küsimus, mis antud juhtumi kontekstis ei olnud manipuleeriva iseloomuga.

Kellega sa neist kõige lähedasem oled? Isa, ema või Merlega?(vtl 4)

Lapsel oli küsimusele lihtne vastata ja küsimus ei eeldanud, et ta peaks kellegi vahel valima, seega teatud juhtumite puhul on kohane anda lapsele valikvastused ette.

Wright (2002) on öelnud, et intervjuu lõpuks võiks kohtunik last intervjuul osalemise eest tänada ja selgitada talle järgmisi samme protsessis. Seda, et lapsi vestluse lõpus tänatakse, kinnitavad vaatlusandmed. Lastele küll ei selgitata järgmisi samme protsessis, kuid mõni kohtunik püüab lapselt pingeid maha võtta ja ütleb, et laps ei muretseks (vtl 1).

Leidub seisukoht, et kui tegemist on nt hooldusõiguse vaidlusega ja mõlemad vanemad on head, siis lapselt ei olegi midagi muud küsida, kui seda, kumba vanemat ta eelistab. Elamistingimused, sissetulek, omavaheline läbisaamine, lapse materiaalne toetamine ja muud tähtsust omavad asjaolud on tuvastatavad teiste tõenditega ja küsida, et kumba vanemat laps rohkem armastab, ei ole lapse suhtes aus, kuna laps peaks siis justkui valima.

Lapse ärakuulamine on kohtunike jaoks pigem lihtne ja sõbralik vestlus, milles kõige olulisem on leida lapsega kontakt. Tähtis on see, kuidas lapsele läheneda, et ta oleks üldse nõus rääkima. Lapsi ei soovita täiendavalt traumeerida, osad kohtunikud selgitasid, et keerulisemate juhtumite puhul on lapsed juba niigi ära kurnatud ning olukorrast väsinud. Väljendati arvamust, et lapse ärakuulamisel erinevate tehnikate kasutamine sobib pigem kriminaalmenetlusse. Küsimuste esitamisel lähtutakse sellest, millist informatsiooni asja lahendamiseks on vaja.

Kehakeel

Lapsega suhtlemine nõuab kannatlikkust ja tähelepanelikkust. Tihti on see, mida laps räägib, vaid üks osa edastatavast informatsioonist. Lisaks sellele, mida laps verbaalselt suheldes edasi annab, on oluliseks infoallikaks mitteverbaalne suhtlus. Oli neid, kes kinnitasid, et last ära kuulates jälgivad nad lapse kehakeelt ja seda, kas ta on pinges. Toodi välja väärkoheldud lapsed, kes vestluse ajal istuvad kaitseasendis ja kui küsitlejal kukub näiteks kirjutusvahend maha, siis laps võpatab. Sellised tähelepanekud fikseeritakse protokollis, kuna need näitavad, et laps tunneb ennast ohustatuna igasuguses keskkonnas.

Lapse kehakeele fikseerimine selliste äärmuslike juhtumite korral on väga oluline ja lihtsustab otsuse tegemist. Sest see pilt, mis sellest lapsest meelde jääb, räägib rohkem, kui ükskõik mis asi, mida laps rääkida võib. Selgus veel, et mõni vastaja paneb lapse kehakeelt küll tähele, kuid ei ole kindel, kui oluline on sellega arvestada. Ta võtab selle teadmiseks, kui lapse kehakeel väljendab seda, et ta tunneb ennast ebamugavalt või on natuke pinges.

Liivamägi ja Kask (2012) on märkinud, et küsitleja peaks istuma lapsega samal tasandil, et tekiks parem silmside ja toolid võiksid asetseda vastastikku väikese nurga all, et ei tekiks vastandumise tunnet. Samuti on oluline hoida teatud distantssi, et lapsele mitte liiga lähedale minna. Nad lisavad, et isiklikku tsooni sisenemine võib mõjutada intervjuul küsimustele vastamist. Laps võib tunda küll survet vastust anda, kuid see võib pärssida meenutamist ning koostööd.

Vaatlusandmetest tuleneb, et lastega suhtlemise viis on avatud, sõbralik ja osavõtlik. Laste ärakuulamisel saavutatakse silmside. Kahel ärakuulamisel istus kohtunik lapse vahetus läheduses, väikese nurga all, jättes lapsele isikliku ruumi (vtl 3, vtl 4). Väiksemate laste ärakuulamisel (vtl 2) kükitas kohtunik lapse kõrvale, et suhelda lapsega samal tasandil. Kohtunike hääl on lastega vesteldes rahulik ja osavõtlik.

Üldiselt kinnitati, et lapse kehakeelt pannakse tähele, kuid mitte alati ei kajastata seda protokollis. Oma tähelepanekud jäetakse enamasti meelde. Kui tegemist on raskemate juhtumitega ja laps on suure tõenäosusega väärkoheldud, siis sellisel juhul on lapse kehakeele kajastamine protokollis olulise tähtsusega. Kehakeele fikseerimine lihtsustab hiljem otsuse tegemist. Lisaks sellele jälgivad kohtunikud ka enda kehakeelt, mis vaatlustulemuste põhjal väljendab osavõtlikkust ja sõbralikkust.

Vanemate poolt mõjutatud lapsed

Väga tihti juhiti tähelepanu sellele, et lastega vesteldes on aru saada, et lapsed on kellegi teise arvamusest mõjutatud ja räägivad selgeks õpitud juttu. Märgitakse, et lapsega vesteldes on oluline aru saada, kas laps räägib ausalt ja kinnitab, et kui lapse arvamusega on manipuleeritud, on see on lihtsalt tuvastatav.

*/.../ ***** vald tahtis isalt hooldusõigust ära võtta /.../. Ja siis kui ma nende lastega rääkisin, siis nad olid lihtsalt selle, vanaema poolt manipuleeritud. Ma sain sellest kohe aru. Nad ei rääkind laste sõnadega, neil olid väga täiskasvanulikud laused, terminid, kõik see arvamus, mida vanaema kohtus oli mulle rääkinud, avaldanud.*

Näitena toodi veel juhtumeid, kus last ära kuulates, tuleb lapselt selline jutt, mille kohta tegelikult ei ole küsitud. Laps justkui põhjendaks endale ära, miks asjad peavad nii olema ja räägib midagi sellist, milleni vestlusega ei ole veel jõutud. Või siis räägib laps vestluse alguses sama juttu, mida ema on eelnevalt rääkinud ja hiljem alles avaneb. On aru saada, et laps tunneb tegelikult mõlemast vanemast puudust ja lapsele tuleb selgitada, et ta ei pea vanemate vahel valima.

Lisaks sellele, et aru saada, kas lapsega on eelnevalt manipuleeritud, on tähtis, et lapsed saaksid aru, et ainult see läheb arvesse, mida nad räägivad. Rõhutatakse, et last ära kuulates on oluline lapsele kinnitada, et kui kohtunik sai temast valesti aru, siis laps võib teda parandada. Lapsed ei tohiks kahtlustada, et neilt püütakse midagi välja meelitada, midagi sellist, mida nad tegelikult ei mõtle.

Ceci ja Bruck (1995 viidatud Liivamägi ja Kask 2012: 132 kaudu) toovad välja, et lisaks sellele, et lapsed võivad olla vanemate poolt mõjutatud, võivad lapse vastused olla mõjutatud ka suhtumisest autoriteetidesse. Ceci ja Bruck (1995) väidavad, et kui sellised autoriteedid nagu õpetaja, jurist, kohtunik või politseinik annavad mingi vihje, võib laps tunda suuremat survet vihjet arvesse võtta, kui olukorras, mil vihje andjaks on vähem autoriteetne inimene. Seetõttu on väga oluline, et lapsega vesteldes saaks laps rääkida niipalju kui võimalik oma sõnadega ja küsimused ei sisaldaks vihjeid, mille kohta lapsed võiksid arvata, et nemad peaksid justkui kinnitama, kas midagi oli nii või ei olnud.

LAPSE ÄRAKUULAMISE OLULISUS

Lapse ärakuulamine menetluses tuleneb lapse õigusest oma arvamust avaldada teda puudutavates asjades. Karu jt (2012) poolt läbi viidud uuringust selgus, et 97% lastest olid arvamusel, et lapsi puudutavates küsimustes tuleb alati küsida laste arvamust. Intervjuudest selgus, et lapse arvamust peetakse menetluses väga oluliseks. Selgitati, et kuigi laps ei pruugi osata kõiki asjaolusid arvestada, on siiski vajalik lapse soovid välja selgitada. Lahendit ei saa niimoodi teha, kui lapse arvamus ei ole teada. Seda, kas lahend tuleb selline, nagu laps ootab, sõltub juhtumi asjaoludest, kuid on juhtumeid, kus lapse arvamus võib määrava tähtsusega olla. Näitena toodi välja vanemate vahelised vaidlused, kus laps on vahend millegi saavutamiseks.

Kinnitati, et lapse arvamuse küsimine on iga juhul õigustatud, kuid kohtunikul on võimalus otsustada, kas konkreetsetes menetluses on vaja lapse arvamust või mitte. Kui asjaolud on väga selged, siis formaalsel lapse ärakuulamisel ei ole mõtet.

Oli ka näiteid, kus lastega vesteldakse nii vähe kui võimalik, kuna lastele ei peaks vanematevahelises vaidluses panema vastutust. Kui mõlemad vanemad on positiivsed, kuid on tülis ja see tüli on kantud lapse peale üle, on lapsel keeruline oma arvamust avaldada. Laps ei peaks hakkama otsustama, kelle juures ta tahab elada, pigem peaks last säästma.

On selge, et lapse ärakuulamisel lähtutakse konkreetsest juhtumist, sellest, kui suurel määral on oluline lapse arvamust saada, milline on lapse vanus ja millised võiksid olla lapse huvid. Ühtset praktikat ei ole välja kujunenud, kuna iga juhtum on omanäoline ja iga juhtum nõuab erinevat lähenemist. Põhimõtte peaks aga olema üks - oluline on välja selgitada lapse arvamus. Kohtunike sõnul sõltub nii lapse ärakuulamine kui ka tulemus kohtunikust. Sellest, kuidas lapsega suheldakse ja milline suhtleja ise ollakse. Kõlas arvamus, et introvertne inimene ei sobi last ära kuulama, tal võib olla probleeme lapsega kontakti saavutamisel. Kuid teisest küljest võib tegemist olla hea kuulajaga, keda võibolla lapsel ongi vaja. Oldi arvamusel, et oluline on see, kuidas lapse ärakuulamisse suhtutakse ja kuidas seda tehakse. Kas pealiskaudselt või põhjalikult ning millist informatsiooni jagatakse.

Lapse huvidest lähtumine

Väga tihti räägitakse lapse parimast huvist. Perekonnaseaduse § 123 lg 1 ütleb, et lapsesse puutuvaid asju läbi vaadates, tuleb lahendi tegemisel lähtuda eelkõige lapse huvidest. Samuti tuleneb kohustus lapse huvidest lähtuda, lastekaitseadusest, mille § 3 sätestab, et lastekaitse põhimõtteks on alati ja igal pool seada esikohale lapse huvid. Valma (2012) on uurinud lapse parimat huvi ja jõudnud järeldusele, et lapse parima huvi mõiste on ebaselge ja mitmeti tõlgendatav, kuid seda saab vaadelda lapse heaolu ja õiguste kogumina.

Kohtunikud kinnitavad, et kõige olulisem vestluses lapsega, on välja selgitada tema arvamus ja soovid. Lapse tahe vaidluses ja see, millised oleksid tema huvid.

Lapse parimat huvi arvestades lähtutakse üldjuhul sellest, et lapsel oleks turvaline. Laps peab teadma, et tal on olemas keegi, kes tema eest hoolitseb tingimusteta ja et tal oleks olemas üks kindel koht, mida ta saab koduks nimetada ja kus on turvaline olla. Veel märgiti lapse õigust tervisele ja eakohasele arengule võimalikult arendavates tingimustes. On oluline, et lapse andeid märgataks ja arendataks, et lapsest saaks tulevikus see, kes ta olla soovib.

Lisaks turvatundele ja lähedastele, kellel on lapsega hingeline side, toodi olulise kriteeriumina välja asjaolu, et lapse parim huvi on see, kui vanemad suudaksid omavahel hästi läbi saada ja perekonna säilitada. Kõlas arvamus, et perekond on inimese ülim väärtus, mis kahjuks põhjamaa ühiskonnas ei ole levinud. Märgiti, et seaduses võiks olla säte, mis kohustaks lapsevanemaid teineteisega mõistlikult läbi saama. Kui vanematele panna selline vastutus, võiks see ühiskonda mõjutada.

Praegu on nii, et kui vanemad tulevad kohtusse omavahelisi suhteid lahkama, lükatakse vastutus nende perekonna toimimise eest justkui kolmandatele isikutele. Ja need peavad otsustama, kuidas kaks inimest üksteisega oma ühist vara jagavad, kuidas ja kui tihti lapsega suhtlevad, kellele kui palju otsustusõigust mingisugustes asjades jääb jne. Seega on mõistetatav selline soov, et kõigepealt võiksid vanemad ise mõistlikud olla ja üksteise suhtes järeleandmisi teha.

Intervjuudest kõlas, et lapse parimat huvi tuleb arvestada igast juhtumist lähtuvalt ja see on alati kaalumise küsimus, mis on lapsele parim. Kas lapse jaoks on parem võtta tema vanemalt hooldusõigus ära ja anda lapsele võimalus, et ta lapsendatakse või nt määrata talle eestkostet.

Arutledes lapse parima huvi üle, leiti, et kõige olulisem on siiski lapse harjumuspärane keskkond, see koht, mida laps peab koduks, koht kus ta tunneb ennast hästi. Veel mainiti, et ühe vanema parem materiaalne kindlustatus ei loo eelist teise vanema ees, kui lapsel on nt vähemkindlustataud vanemaga tugevam emotsionaalne side.

Minu jaoks see [lapse parim huvi] tähendab seda, et kellega lapsel on parem olla. See tähendab nii emotsionaalselt, psühholoogiliselt. Materiaalset poolt ma nii väga ei arvesta, et see on teisejärguline, et kui vanem on vaene, aga laps on emotsionaalselt seotud selle vanemaga, loeb seda kohta oma koduks, siis minu jaoks ei oma see tähtsust, et teine vanem on rohkem kindlustatud.

Räägiti ka sellest, et laste huvides on kasvada koos oma õdede - vendadega ja lapsi ei tohiks mingil juhul üksteisest eraldada. Kuigi samas esineb äärmuslikke olukordi, kus see võib vajalikuks osutuda. Näiteks kui laste vanusevahe on väga suur ja kiindumussuhe praktiliselt puudub. Või on üks lastest puudega, agressiivne ja ohustab teisi. Sellisel juhul tuleb kaaluda, kas teistel lastel on lootus paremale elule, kui see problemaatiline laps jääb nt hooldekodusse ja teistel lastel avaneb võimalus lapsendatud saada. Ei saa võtta kõikidelt lastelt ära lootust paremale elule põhjusel, et ühe pere lapsi ei peaks üksteisest lahutama.

Toodi näide oma praktikast, kus ühel emal, kellel olid kaksikud (poiss ja tüdruk), avastati raske haigus. Tekkis küsimus lastele ajutise eestkoste määramises. Ema oli nõus, et laste isa võtab poisi enda juurde, kuna poiss oli isaga lähedasem. Selles kaasuses kohtunik ei lahutanud lapsi, kuna tajus, et see ei oleks olnud laste huvides. Ta sai aru, et laste omavaheline side on niivõrd tugev ja sellest sai kõige rohkem kasu seesama poiss.

Lapse arvamusega arvestamine

Karu jt (2012) poolt läbi viidud uuringust selgus, et lapsed ei ole nõus sellega, et lapse arvamust võib küsida, aga seda ei pea arvesse võtma. Kohtunikud selgitasid, et iga kord ei ole võimalik lähtuda lapse soovist kuna lapse arvamus võib olla konfliktis tema parima huviga.

Kui esineb olukord, kus lapse soov on jääda koju, kuid erinevate tõenditega (pildid, videomaterjal, vaatlusaktid jm) on kindlaks tehtud, et lapse huvides ei ole seal elada, sellisel juhul ei ole võimalik lapse sooviga arvestada.

Siis ma ei arvesta ta [lapse] arvamusega, aga siis ma lähtun sellest, mis lapsele parim on, nii nagu seadus ette näeb, lastekaitseseadus ja laste õiguste konventsioon.

Leidus arvamus, et selliste juhtumite puhul, kus lapse soov on konfliktis tema huviga, lapse ärakuulamine segab otsuse tegemist. Kui laps ütleb, et tahab kodus olla, kuigi objektiivsel vaatlusel on näha, et lapse huvides on ta sealt keskkonnast eemaldada, siis otsus tehakse justkui vastu lapse tahtmist.

Näitena, kus lapse arvamusega oli võimalik arvestada, toodi välja hooldusõiguse äravõtmise juhtum. Perekonnaseaduse (PKS) § 137 lg 2 sätestab, et kohus peab vanemate ühise hooldusõiguse lõpetamise küsimuses lapse arvamusega arvestama: ainuhooldusõiguse määramise avaldust ei rahuldata juhul, kui vähemalt 14 - aastane laps vaidleb hooldusõiguse üleandmisele vastu. Selles juhtumist oli 15 – aastane laps nõus, et tema hooldusõigus antakse täielikult üle emale ja põhjendas seda ning kohtunik arvestas sellega.

Samas on juhtum (vaatlus nr 3) kus lapsel on korralik kodu olemas, sisustatud kõige vajalikuga, isa töötab ja ei ole probleeme, et pere elaks vaesuses või vanemad tarbiksid alkoholi. Juhtumi teeb keeruliseks see, et tegemist on toimiva ja täiesti keskpärase perekonnaga, kuid laps eelistab olla pigem haiglas ja lastekodus. Laps keeldub kategooriliselt koju minemast, tal on kindel arvamus olemas, kuid kas selle juhtumi raames saab seda arvestada? Laps on 8 – aastane, seega ta on võimeline oma seisukohta avaldama. Materiaalselt on laps küll kindlustatud, kuid hingeline side vanemaga on purunenud.

Lapse parim huvi on igas juhtumis erinev ja sõltub erinevatest asjaoludest. Last puudutava lahendi tegemisel selgitatakse välja, kas lapse arvamus, lapse soov ja tahe vastab lapse huvidele ja kas see on tema parimates huvides. Siin tekib kaalumise koht, kus kohtunikud on küll erinevate juhustega kursis ja võtavad neid arvesse, neil on see teadmine olemas, kuid lähtutakse konkreetsest juhtumist. Sellele lisandub professionaalsus ja inimlik kogemus.

ETTEVALMISTUS LAPSE ÄRAKUULAMISEKS

Kohtunike koolitusprogrammi, 2013 aasta ja 2014 aasta aruannetest selgub, et kohtunikud olid arvamusel, et koolitustel tuleks käsitleda laste ärakuulamise kui toimingu praktilist läbiviimist ja laste küsitlemise tehnikaid. Mõned kohtunikud selgitasid, et on läbinud erinevaid koolitusi, kus on lapse ärakuulamise temaatikat käsitletud, mainiti ka riigikohtu

poolt koostatud juhendmaterjali (Liivamägi ja Kask 2012). Kohtunike koolitusprogrammist on samuti näha, et sellele teemale on tähelepanu pööratud. Lisaks on võimalik osaleda rahvusvahelistel konverentsidel, mis pakuvad samuti laste ärakuulamisega seotud teemasid.

Teemad, mis intervjuudest tõusetusid olid seotud laste ärakuulamise ettevalmistusega, olemasolevate juhendmaterjalide kasutamisega ja sellega, milliseid teadmisi kohtunikud vajaksid laste ärakuulamiseks.

Täiendõppe vajadus

Intervjuudest tuli välja, et otsest vajadust täiendavaks väljaõppeks ei tunta, kuid täiendkoolitusi võiks olla, sest ega ükski oskus ei ole liiast. Lisaks on hea lapse ärakuulamisel millestki lähtuda. Veel märgiti, et kui mingisugused meetodikad muutuvad, näiteks informatsiooni salvestamine või talletamine, siis see oleks huvitav. Lisaks toodi huvipakkuvana välja laste, täiskasvanute ja peresuhete psühholoogia. Arutleti selle üle, et rohkem võiks õpetada seda, kuidas kehakeelt jälgida ja tõlgendada ning kuidas fikseerida nii, et seda oleks võimalik kasutada lapse huvides.

Suurem osa intervjuueeritavaid vastasid, et tunnevad ennast lapsega vesteldes kindlalt. Põhjusena toodi välja eelkõige kogemus ja aja jooksul kogunenud oskused, mis aitavad lastega suhelda sellisel määral nagu vajalikuks osutub. Märgiti, et kuna ei ole juhtunud, et mõne lapsega kontakti ei saavutata, siis ei osata näha vajadust väljaõppeks.

Samuti ei tunta vajadust väljaõppeks, kuid mainiti sihtrühmad, kes võiksid selliseid koolitusi vajada, näiteks noorkohtunikud. Üldiselt tuntakse ennast lastega suheldes kindlalt, kuna endal on lapsed ja see on andnud vajaliku kogemuse.

Ilmselt on põhjus, miks enamasti ei tunta vajadust laste ärakuulamiseks selles, et tsiviilmenetluses käsitletakse lapse ärakuulamist teistmoodi kui nt kriminaalmenetluses, kus lapse ütlustel on tõendi väärtus. Samuti märgiti, et oluline oleks õpetada vanematele, kuidas tähele panna lapse huvisid, sest nagu juba eelnevalt on välja tulnud, siis vanemad tulevad tihti kohtusse omavahelisi suhteid lahendama ja enda kibestumisi välja elama. Lapsed lihtsalt jäävad kahe vaenutseva poole vahele ja kohtunik peab otsustama, mis siis ikkagi oleks lapse huvides. Kohtunikul kolmana isikuna on seda keerulisem teha, kui vanemad ise ei mõista, et lapse huvides on see, kui suudetakse omavahel kokku leppida ja vajadusel järeleandmisi teha.

Käsiraamatu "Laste küsitlemine kohtumenetluses" kasutamine

Liivamägi ja Kask (2012) on koostanud põhjaliku käsiraamatu kohtunikele, mille olemasolule juba üks intervjuueeritav viitas. Selles käsiraamatus antakse ülevaate lapse arengust, lapse intervjuueerimisest, erinevatest küsitlemistehnikatest ja alternatiivsetest abivahenditest laste intervjuueerimisel.

Intervjuudest selgus, et enamasti ollakse kursis, et selline abistav materjal on olemas, kuid üldiselt seda oma töös, lapse ärakuulamisel, aluseks ei võeta. Leidus neid, kes olid materjaliga põgusalt tutvunud, kuid oli ka neid, kes ei olnud üldse seda lugenud. Oli arvamusi, et aastatepikkune kogemus ja läbitud koolitused annavad vajalikud oskused ja teadmised, kuidas lapsega suhelda. Juhendmaterjalile tuginedes toodi välja, et oluline on see, kuidas küsimusi sõnastada ja millises järjekorras neid esitada.

Samas oli ka neid, kes juhendmaterjaliga olid tutvunud, kuid enda sõnul sealt midagi kasulikku, mida oma tööpraktikasse üle võtta, ei leidnud. Selgitati, et on läbitud erinevaid koolitusi, mis on kasuks tulnud.

Kuna kõne all olev käsiraamat on üsna mahukas (223 lk), on ka mõistetav, et kohtunikel ei ole ajalist ressursi, et seda lugeda. Arvestades veel asjaolu, et lapse ärakuulamist ei peaks niivõrd spetsiifiliseks ajama, siis võib huvi selliste juhiste vastu olla üsna leige ja materjali pigem lehitsetakse.

Spetsialiseerumine perekonnaasjadele

Euroopa Nõukogu suunised soovivad kaaluda spetsialiseerunud kohtunike ja juristide süsteemi rajamist. Intervjuudest selgus, et perekonnaasjadele ei soovita spetsialiseeruda ja ainult nt laste hooldusõiguse küsimustega tegeleda. Põhjuseks on see, et tegemist on keeruliste juhtumitega, mis on emotsionaalselt rasked. Mõni vastaja ei pidanud üldse spetsialiseerumist õigeks. Kardeti, et spetsialiseerumine võtab mingil määral kvalifikatsiooni teistes asjades ära, kuna nendega ei tegeleta. Lisaks sellele, et perekonnaasjade puhul on tegemist keerulise valdkonnaga, kõlas arvamusi, et ainult ühte tüüpi asju lahendades võib see üksluiseks muutuda. Toodi välja, et Saksamaal on olemas eraldi perekonnakohtud ja eestkostekohtud, kuid kaheldi, kui hea selline käsitlus on.

Intervjueeritavate seas leidis siiski üks kohtunik, kellel oleks soov lahendada perekonnaasju. On inimesi, kellele sobib tegeleda rohkem inimsuhetega kui nt lahendada asjaõiguslikke kaasusi ja võlaõiguslikke suhteid. Tema sõnul on enamus Euroopast sh Soome läinud seda teed, et neil on eraldi kohtunikud ja kohtud perekonnaasjade lahendamiseks. Perekonnaasju peetakse väga keeruliseks, mida ilmestab toodud näide, et Sloveenias lahendab perekonnaasju apellatsioonistme kohus, mitte esimese astme kohus.

Leidus arvamusi, et perekonnaasjad on niivõrd keerulised, et neid peaks muudest asjadest eraldi käsitlema ja seda võiksid teha spetsiaalselt selleks koolitatud inimesed, nagu mujal Euroopas.

Laste esindajad

Lisaks Euroopa Nõukogu soovitusetele, rajada spetsialiseerunud kohtunike süsteem, hõlmab see soovitus ka juriste. Praegu käivad lapsi ära kuulamas erineva ettevalmistusega esindajad. Kui lapsele määratakse riigi õigusabi korras esindaja, siis on selleks advokaat. Samas advokaadi tegevusala võib olla väga laiaulatuslik, ühes menetluses esindab ta võlgnikku, teises menetluses on nt lapse (kelle vanematelt kaalutakse hooldusõiguse äravõtmist) esindaja. Lapsi võivad käia ära kuulamas juristid, kes menetlusosalisi (vanemad, lapsed) esindavad. Seega satuvad lapsi ära kuulama väga erineva tasemega esindajad.

Nauts (2012) on oma uurimustöös välja toonud, et kontroll lapse advokaatide valdkonnaspetsiifikat puudutavate oskuste ja ettevalmistuse üle on praeguses süsteemis puudulik. Laugus (2012) on märkinud, et laste advokaatidele on ette heidetud, et nad suhtlevad lapsega liiga vähesel määral ja pinnapealselt.

Intervjuudest tuli välja, et esindajate tase, mis puudutab lapse arvamuse väljaselgitamist, on ebaühtlane. Mõni teeb oma tööd põhjalikult, teine vaid formaalsusest. Vastajad tõid välja, et see, kui põhjalikult esindajad lapsi ära kuulavad, sõltub alati esindajast.

Ühe ärakuulamise käigus (vaatlus nr 2), ei õnnestunud kohtunikul kontakti saavutada, kuna laps oli väga kartlik. Tekkis küsimus, et kuidas lapsele määratud esindajal õnnestus lapsega vestelda.

Kasvataja: Ta tuli, käis vaatas, et ahah, kõik on korras, kõik on olemas ja keeras otsa ringi. Lapsega ta ei suhelnud (vtl 2)

Laste esindajate põhjalikkusest sõltub mingil määral kohtuniku ärakuulamise viis lapsega. Selgitati, et kui tegemist alates 10 – aasta vanuste lastega, keda on kohustus isiklikult ära kuulata ja tegemist on olnud väga pealiskaudse esindajaga, siis lapse arvamuse väljaselgitamisele pannakse rohkem rõhku kui tavaliselt. See tähendab, et praktikas võib esineda juhtumeid, kus kohtunik saab lapselt rohkem informatsiooni kätte kui lapsele määratud esindaja.

Leidus arvamus, et esindajal, kellel on endal lapsed, on lapsi kergem esindada, kuna läbi isiklike kogemuste on lihtsam lapsi mõista. Need, kes on tulnud ainult teoreetiliste teadmistega, ei pruugi lapse tegelikke vajadusi mõista ja võivad keskenduda liialt raha teenimisele. Näitena toodi välja kaasus praktikast, kus on abiks tulnud see, kui esindajad saadetakse saalist välja, et menetlusosalised saaksid omavahel asjaolusid arutada. Vahel tuleb kasuks, kui anda vanematele menetluses võimalus omavahel otse suhelda, ilma kolmandate isikute juuresolekuta.

Espenberg jt (2013: 130) on vanema hooldusõiguse uuringu raames jõudnud järeldusele, et advokaatide teadmised, oskused ja motivatsioon vanema hooldusõiguse küsimuste lahendamise protsessis last parimal viisil esindada on erinevad. Taset aitaks ühtlustada ning tõsta advokaatide spetsialiseerumine laste esindamisele hooldusõiguse vaidlustes. Sellest tulenevalt tehti soovitus analüüsida, kuivõrd võimalik ja otstarbekas on perekonnaõigusele spetsialiseerunud kohtunike ja laste esindamisele spetsialiseerunud advokaatide võrgustiku teke.

Kuigi lapsi võiksid menetluses ära kuulata selleks väljaõppe saanud inimesed, ei ole vähemalt praegu sellise suunitlusega praktikat kinnitatud. Igaüks kasutab oma kogemustepagasit ja isiklike suhtlemisoskusi.

KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli laste ärakuulamise praktikate väljaselgitamine tsiviilkohtumenetluses ja sellest ülevaate andmine. Töö fookuses oli kohtunike tegevus lapsi ära kuulates. Millest lähtutatakse, milliseid meetodikaid kasutatakse ja kuidas lapse ärakuulamist enda jaoks lahti mõtestatakse. Kuna lapse ärakuulamiseks on koostataud juhendmaterjal, oli töös olulisel kohal juhendmaterjali kajastamine ja väljaselgitamine, kuivõrd kohtunikud abistavat materjali oma töös aluseks võtavad.

Intervjuudest selgus, et lapse ärakuulamisel lähtutakse kõigepealt TsMS - st, mis seab kohustuseks kuulata last puudutavas asjas ära vähemalt 10 – aastase lapse arvamuse. ÜRO lapse õiguste konventsioonist tuleneb, et laps, kes on võimeline iseseisvaks seisukohavõtuks, peab saama väljendada oma vaateid kõikides teda puudutavates küsimustes. Seejuures hinnatakse lapse vaateid vastavalt tema vanusele ja küpsusele.

See tähendab, et ka alla 10 – aastased lapsed võivad olla võimelised oma arvamust avaldama, kuid seadus ei kohusta neid isiklikult kohtu poolt ära kuulama. Asja leevendab see, et kõikidele lastele määratakse riigi õigusabi korras esindaja, mis tagab selle, et lapse hääl jõuab läbi tema esindaja kohtuni. Ühest seisukohta selle kohta, kui vana lapse peaks ära kuulama, pole kujundatud. Alati tuleks arvestada konkreetse lapse arengutasemega.

Kohtunike praktika ärakuulatava lapse vanuse osas erineb: mõni kohtunikest peab oluliseks ka noorema kui 10 - aastase lapse ärakuulamist, kuid leidub neid, kes kuulavad ära ainult üle 10 - aastaseid lapsi, mitte nooremaid. Kui laps on alla 10 – aastane, on oluline, millise hinnangu annab lastekaitse spetsialist lapse arengutasemele, sest see võetakse lapse ärakuulamise otsustamisel aluseks.

Lapse ärakuulamise vajadust menetluses hinnatakse iga juhtumi puhul eraldi. Kuivõrd keeruline on vaidlus, milliseid asjaolusid on vaja välja selgitada või mida laps võiks täiendavalt lisada. Formaalsel lapse ärakuulamisel ei nähta mõtet, eriti kui tegemist on tundlike teemadega, nagu lähedase surm või lapse päritolu paljastamine. Sellisel juhul eelistatakse last küsitlemisega mitte traumeerida. Osadel kohtunikel on välja kujunenud praktikad, milliste juhtumite puhul on oluline laps isiklikult ära kuulata ja millistes asjades

piisab esindaja või lastekaitse spetsialisti arvamusest ja täiendavalt ei nähta vajadust lapsega vestelda. Nendeks on eelkõige vanemate hooldusõiguse ja lapsega suhtlemiskorra vaidlused.

Lapse ärakuulamisele on suhtlemises ja küsimuste esitamisel täita mitu rolli. Kohtunikud küsivad lapselt küsimusi selleks, et välja selgitada tema seisukohad, tunded, arvamused. Küsimusele, milliseid küsimusi kohtunik peaks intervjuul lapselt küsima, on kõige raskem vastata, kuna iga juhtum on erinev. Ei ole olemas küsimuste mudelit, mida kohtunik võiks intervjuule kaasa võtta. Iga juhtum on omanäoline ja eeldab erinevat lähenemist. Kõige olulisem on saavutada lapsega kontakt. Selleks peaks vestlus olema võimalikult lihtne ja sõbralik.

Lapsi eelistatakse ära kuulata nende jaoks tuttavas ja turvalises keskkonnas ning ilma kõrvaliste isikuteta. Lastega vestlemiseks ei kasutata spetsiaalseid meetodikaid ega välja töötatud juhendmaterjali. Osad kohtunikud olid küll laste küsitlemise käsiraamatuga tutvunud, kuid rõhutasid, et kõige olulisem on lapsega kontakti saavutamine ja mitteformaalne vestlus.

Kohtunike sõnul sõltub laste ärakuulamise praktika paljuski kohtunikust. Kuidas seda tehakse, kui palju informatsiooni lapsele jagatakse ja milliseid spetsialiste ärakuulamisele kaasatakse. Lapse ärakuulamine praktikas lähtub ühest küljest teadmistest, mis tuleneb kirjadusest ja erinevatest suunistest. Teisest küljest sõltub ärakuulamine konkreetsest juhtumist, kohtuniku professionaalsusest ja inimlikust kogemusest. Suunised ja konventsioonid on deklaratiivsed ja tihti on nende rakendamine praktikasse raskendatud. Perekonnaasjad on niivõrd mitmetahulised ja keerulised ning last ei ole võimalik ära kuulata kellegi poolt välja töötatud juhiste järgi.

Lapse ärakuulamine teda puudutavates küsimustes on oluline, kuid seda tuleks teha pigem loomulikult, kui mingisuguseid tehnikaid kasutades. On oluline, et laps saab vabalt rääkida ning talle ei segata vahele. Lapse ärakuulamise vajalikkust seostatakse võimalusega lähtuda otsuse tegemisel lapse parimast huvist. Selgus aga, et puudub ühtne arusaam sellest, millest koosneb lapse parim huvi. See selgitatakse välja juhtumipõhiselt, kus iga üksikjuhtumi puhul hinnatakse lapse parimat huvi eraldi. Sõltuvalt konkreetsest situatsioonist, milles laps on, tema vajadustest ja juhtumi asjaoludest.

Mõned kohtunikud soovivad pigem last kaitsa pingelise ärakuulamise eest, sest see on lapse jaoks raske ja tihti on lapsega vestelnud mitmed spetsialistid. Lapse ärakuulamine koormab last ja lapse ütlused ei saa alati otsust mõjutada. Kui otsus tehakse vastu lapse soovi, siis on oluline ära põhjendada, milles seisnes lapse huvi ja milliseid lapse õigusi tehtud lahend kaitseb. Lapse ärakuulamisest loobumist peetakse vajalikuks põhjendada.

Intervjuudest selgus, et üldiselt ei tunta vajadust väljaõppeks laste ärakuulamisel. Põhjusena toodi välja asjaolu, et on olemas juba pikaajaline kogemus, lastega on alati suudetud kontakti saavutada ja paljudel on endal lapsed, mis tuleb kasuks. Märkiti, et kogemuste pagas ja läbitud koolitused on piisavad, et oma tööd hästi teha. Samuti leiti, et lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses võiks olla pigem lihtne ja sõbralik vestlus.

Euroopa nõukogu suunistest tuleneb, et lapsesõbralik õigusemõistmine tähendab seda, et lapsi koheldakse väärilt, austusega, hoolivalt ja õiglaselt. Lapsi kuulatakse ja nende seisukohti võetakse tõsiselt. Kuna iga juhtum on erinev, lähtuvad kohtunikud lapse huvide väljaselgitamisel asjas kogutud tõenditest ja oma siseveendumusest. Seega on paratamatu, et iga menetluses osalev laps võib saada erineva kogemuse osaliseks. Euroopa Liit on võtnud eesmärgiks välja selgitada, kuivõrd lapsesõbralik on õigussüsteem ja kas lapsi koheldakse nende õigusi silmas pidades. Selle töö raames läbi viidud intervjuude ja vaatluste põhjal võib järeldada, et lapsi püütakse kohelda võimalikult neid säästvalt. Kui laps on juba menetlusse kaasatud, kuulatakse ta ära lähtuvalt sellest, milline asukoht on lapsele mugavam. Lastele küll ei selgitata kõiki tema õiguseid, kuna leitakse, et see võiks tekitada täiendavaid hirme või küsimusi. Sellised praktikad viitavad püüdele lapsi kaitsa. Lapsega vesteldakse mitte ametniku vaid pigem sõbraliku täiskasvanu tasandilt. Üldiselt on iga kohtunik teadlik sellest, millisel viisil tagada see, et lapse osalemine kohtumenetluses oleks sõbralik.

Tulenevalt eeltoodust on minu ettepanekud järgmised:

- Mitte lähtuda lapse ärakuulamisel eelkõige vanuselisest kriteeriumist, vaid kaaluda rohkem ka alla 10 – aastaste laste ärakuulamist,
- Lapsele informatsiooni jagamine menetluse kohta ja selgitamine võiks olla ärakuulamise kohustuslik osa
- Kaardistada kohtunike spetsiifilised vajadused, mida nad sooviksid omandada seoses laste ärakuulamisega

KASUTATUD KIRJANDUS

Auväart, L. (2001). Lapsed ja puuetega inimesed õigusmenetluses. Tartu Ülikooli kirjastus. Tartu.

Babbie, E. (2011). Introduction to social research. 5th ed. Belmont (Calif.) : Wadsworth Cengage Learning.

Ballard, R. H., Rudd, B. N., Applegate, A. G., Holtzworth-Munroe, A. (2014). Hearing the Voice of the Child in Divorce. Teoses: Miller, M. K., Chamberlain, J., Wingrove, T., (Toim), Psychology, Law, and the Wellbeing of Children (122-134). Oxford University Press.

Blaikie, N. (2011). Approaches to Social Enquiry: advancing knowledge. 2nd ed. Cambridge: Polity Press.

Blaikie, N. W.H. (2003). Designing social research: the logic of anticipation. Cambridge: Polity Press

Bogner, A., Littig, B., Menz, W. (2009). Interviewing Experts. Palgrave Macmillan London.

Bold, C. (2012). Using Narrative in Research. Thousand Oaks California, Sage Publications

Cashmore, J. (2011). Childrens participation in family law decision-making: Theoretical approaches to understanding childrens views. Children and Youth Service Review. Vol 33, 515-520.

Cashmore, J., Parkinson, P. (2008). Childrens and parents perceptions on childrens participation in decision making after parental separation and divorce. Family Court Review. Vol 46(1), 91-104.

Creswell, J. W., Plano Clark, V. L. (2007). Designing and conducting mixed methods research. Thousand Oaks, London. Sage Publications

Creswell, J. W. (2003). Research design: Qualitative, quantitative and mixed method approaches 2nd ed. London. Sage Publications

Eesti Vabariigi lastekaitse seadus (2013). RT I, 13.12.2013, 12

Espenberg, K., Soo, K., Beilmann, M., Linno, M., Vahaste, S., Göttig, T., Uusen- Nacke, T. (2013) Vanema hooldusõiguse määramise uuring. Riigikantselei. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringu keskus RAKE.

Euroopa Inimõiguste Konventsioon (2010)
http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_EST.pdf Kasutatud 26.04.2015

European Union Agency for Fundamental Rights, FRA (2014).
<http://fra.europa.eu/en/project/2012/children-and-justice> Kasutatud 16.02.2015

Euroopa Komisjoni teatis: „Lapse õigusi käsitlev EL-i tegevuskava”, KOM(2011) 60 (lõplik).
<http://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2011/04/LexUriServ.pdf> Kasutatud 16.02.2015

Euroopa Liidu Põhiõiguste harta <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:et:pdf>. Kasutatud 18.03.2015

Ezzy, D. (2002). Qualitative Analysis. Practice and Innovation. Crows Nest, NSW: Allen and Unwin.

Flick, U. (2011). An Introduction to Qualitative Research. Los Angeles ja London: Sage.

Fortin, J. (2004). Children's Rights: Are the Courts Now Taking Them More Seriously. Vol 15(2), 253-272. King's College Law Journal. London.

Grugel, J. (2013). Children's rights and children's welfare after the Convention on the Rights of the Child. Progress in Development Studies. Vol 13(1), 19-30. Sage Publications

Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child friendly justice. Conference on children's evidence. Tallinn 19-20 veebruar 2015. Council of Europe Publishing. Jaotusmaterjal. Kättesaadav ka arvutivõrgus. [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec\(2010\)1098/10.2abc&Language=lanEnglish&Ver=app6&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Del/Dec(2010)1098/10.2abc&Language=lanEnglish&Ver=app6&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383).

Kaldal, A. (2015). Child-friendly Justice regional activity in the Baltic Sea Region. Conference on children's evidence. Tallinn 19-20 veebruar. Jaotusmaterjal

Kalmus, V., Masso, A., Linno, M. (2015). Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. Tartu Ülikool. <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyyis> Kasutatud 16.02.2015

Karu, M., Turk, P., Biin, H., Suvi, H. (2012a) Lapse õiguste ja vanemluse monitooring. Laste küsitlus. Poliitikauuringute Keskus Praxis.

Karu, M., Turk, P., Biin, H., Suvi, H. (2012b) Lapse õiguste ja vanemluse monitooring. Täiskasvanute küsitlus. Poliitikauuringute Keskus Praxis.

Kidron, A. (2004). Suhtlemine: inimsuhted ja suhtlemise psühholoogia. Mondo. Tallinn.

Kvale, S. (2006). Dominance Through Interviews and Dialogues. Qualitative Inquiry. Vol 12(3), 480-500. Sage Publications.

Kohtunike koolitusprogrammi aruanne 2013. Riigikohus. <http://www.nc.ee/vfs/1629/2013%20koolitusaruanne.pdf>. Kasutatud 19.03. 2015

Kohtunike koolitusprogrammi aruanne 2014. Riigikohus.

<http://www.riigikohus.ee/vfs/1843/2014%20koolitusaruanne.pdf>. Kasutataud 19.03. 2015

Laherand, M.-L. (2008). Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: Infotrükk.

Laste ja perede arengukava 2012-2020

Lasteombudsmani kodulehekülg. <http://lasteombudsman.ee/et/taiskasvanu/lapse-oigused-ja-kohustused> Kasutatud 22.05. 2015

Lastekaitse seadus (2013). RT I, 13.12.2013, 12

Laugus, R. (2012). Laose ärakuulamine perekonnavaidlustes. Magistritöö. Tallinn: Tartu Ülikool, Õigusteaduskond Tallinnas.

Liivamägi, A., Kask, K. (2012). Laste küsitlemine kohtumenetluses. Käsiraamat kohtunikele. Riigikohus. Tartu

Liiv, E. (2006). Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses. Juridica 4, 257-261.

Locke, L. F., Silverman, S.J ja Spirduso, W. W (2010). Reading and Understanding Research. 3rd ed. Thousand Oaks, California. Sage Publications.

Mardisalu, M. (2007). Lapse käsitlemine Eestis kohtusüsteemis perekonnast eraldamise praktikas. Bakalaureusetöö. Tartu

May, T. (2011). Social research : issues, methods and process. 4th ed. Maidenhead ; New York : McGraw-Hill/Open Univerity Press.

Merriam, S. B. (2014). Qualitative Research: Designing, Implementing, and Publishing a Study. Teoses: Victor C. X, Wang (Toim), Handbook of Research on Scholarly Publishing and Research Methods (lk 125-140). Florida Atlantic University USA: IGI Global

Mikecz, R. (2012). Interviewing Elites: Addressing Methodological Issues. *Qualitative Inquiry*. Vol 18(6), 482-493. Sage

Nauts, K. (2012). Lapse ärakuulamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, Õigusteaduskond.

Neuman, W. L. (2003). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches* 5th ed. Boston: Allyn and Bacon.

Niiberg, T. (2011). *Suhtlemise kuldreeglid*. Kirjastus Pegasus. Tallinn.

Perekonnaseadus (2014). RT I, 29.06.2014, 104

Saywitz, K., Camparo, L. B., Romanoff, A. (2010). Interviewing children in custody cases: Implications of research and policy for practice. *Behavioral Sciences and the Law*. Vol 28(7), 542-562.

Taylor, N., Smith, A. B., Nairn, K. (2001). Rights important to young people: Secondary students and staff perspectives. *International Journal of Children's Rights*. Vol 9(2), 137–156.

Tsiviilkohtumenetluse seadustik (2015). RT I, 19.03.2015, 26

Valma, K. (2012). Lapse prima huvi väljaselgitamine tsiviilkohtumenetluses vanematevahelistes hooldusõiguse vaidlustes. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool, Sotsiaaltöö Instituut.

Verhellen, E. (2000). Lapse õiguste konventsioon. Konventsiooni vastuvõtmise taust ja motivatsioon, selle peateemad ning strateegiad. Tallinn. Garant. Lastekaitse Liit

Vis, S. A., Fossum, S. (2013). Representation of childrens views in court hearings about custody and parental visitations- A comparison between what children wanted and what the courts ruled. *Children and Youth Services Review*. Vol 35, 2101-2109

Wright, L. (2002). Interviewing Children in Child Custody Cases. *Journal of the American Academy of Matrimonial Lawyers* Vol 18, 295-309

ÜRO lapse õiguste konventsioon (1996). RT II 1996, 16, 56.

LISA 1

Intervjuu küsimused

I Lapse ärakuulamise lähtekohad

Millistel juhtudel kaalute lapse ärakuulamist? Millest lähtute?

Kui paljudel juhtudel kuulata ära nooremaid kui 10 - aastaseid lapsi?

Mida arvate ettepanekust kuulata kohustuslikus korras ära lapsed alates 7 - eluaastast?

Millistel juhtudel tuleks loobuda lapse ärakuulamisest (mõjuv põhjus)?

Kas peate vajalikuks lapsi ära kuulata vanemate lahutuse korral? Selgitage.

II Vestluse läbiviimine

Kus ja kuidas eelistate last ära kuulata?

Kes veel osaleb lapse ärakuulamisel peale Teie?

Kui pikk on keskmine vestlus lapsega?

Kas kasutate mingisuguseid metoodikaid või tehnikaid lapse ärakuulamisel? Täpsustage.

Millele veel lapse ärakuulamisel tähelepanu osutate?

Mis on kõige olulisem välja selgitada?

Kuidas mõista kohtumenetluse „lapse parimat huvi“? Mis see on?

III Koolitusvajadused

Miline on Teie ettevalmistus lapse ärakuulamiseks?

Kas tunnete, et Teil on piisav ettevalmistus või vajaksite täiendavat väljaõpet? Selgitage.

Kas olete tutvunud käsiraamatuga kohtunikele „Laste küsitlemine kohtumenetluses“?

Kas peate spetsialiseerumist perekonnaõigusele vajalikuks?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Sirle Võsu (sünnikuupäev 08.10.1983)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose **Lapse ärakuulamine: kasutatavad praktikad tsiviilkohtumenetluses**, mille juhendaja on Judit Strömpl,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi Dspace - is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 29.05.2005